

Seminarium om Slyos

Gunilla Hedin, Lillhärdals Hembygdsförening, hälsar seminariegästerna välkomna. I förgrunden syns Elof Herrdin, som har spelat en viktig roll i kunskapsbyggandet kring Slyos.

Seminarium i Lillhärdal, Lillhärdals socken, Härjedalens kommun,
Jämtlands län, 16 - 17/9 2003
PG Bengtsson
Jämtlands läns museum

Innehållsförteckning

Inledning	4
Program	6
Deltagare	7

Härjulf Hornbrytaren – dokumentet och sägnen

Nils-Erik Eriksson, Bäckedals Folkhögskola.....9

Utgrävningar och fynd vid Slyos och andra medeltida platser i Härjedalen

Anders Hansson, Jämtlands läns museum

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum.....19

Fornminnen och historia i Härjedalens skogsbygder

Gert Magnusson, Riksantikvarieämbetet

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum.....23

Utmarksbruk i södra Härjedalen under äldre tid

Olof Holm, Lunds Universitet

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum.....25

Landskapet vid Slyos i Lillhärdal

Per O Nordell, lillhärdalsbördig geovetare,

Uppsala Universitet28

Skramle – om en undersökning av en medeltida ödegård i Värmlands skogsbygder

Eva Svensson, Lunds Universitet

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum.....44

Ödesbölen och utmarker i Jämtland

Stig Welinder, Mitthögskolan, Härnösand

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum.....47

Diskussion om förutsättningarna för ett forskningsprojekt kring Slyos

.....55

Inledning

Slyos är beläget vid Lövnäsullen i Lillhärads socken i sydvästra Härjedalen, cirka 30 km väster om Lillhärads kyrkby. Området är ungefär 7,2 ha stort och avgränsas i sydväst av Härjån, Lövnäsullen i norr samt av ett sankt markområde i öst.

Området består av isälvsavlagringar, i storlek från grovt grus till sand och mo. Vegetationen inom området består av frodigt växande lövskogsmark och ris- och buskvegetation. I området finns öppna ängar som är igenväxande. Under de senaste århundradena har delar av området mer eller mindre regelbundet översvämmats av Härjåns vårflood, därav den frodiga växtligheten.

Traditionerna som kopplar samman Slyos med traditionen om Hærjulf Hornbrytaren sträcker sig bakåt i tiden till 1600-talet.

Hærjulfssågen nedtecknades första gången på 1300-talet och berättar följande:

- Så vittnade Tord i Trosavik och 12 åldermän med honom, att Norges män byggde först i "Heriárdal" på så sätt att en man hette Heriulfuer hornbriotr (Hærjulf Hornbrytaren); han var kung Halfdan Svartes märkesman; han drabbades av kungens vrede och flydde österut i Sveariket till kung Anund. Han blev där väl mottagen av honom, men så gick det honom illa på så vis att han lade sig med deras konungs fränka, som hette Helga, och flydde därefter västerut i Norges konungs rike till en dal, som då var öde, men som nu kallas Heriárdal.

Där slog han sig ned med Helga och gjorde bygd som nu heter Sliarosvellir.

Hærjulf skall ha levt och verkat under 800-talet e.Kr.

1975 försökte Elov Herrdin, från Lillhärda, förgäves få Riksantikvarieämbetetets fornminnesinventerare intresserade av området vid Lövnäsullen. Året därpå gick han tillsammans med sin farbror John Herrdin med metall-detektor i området och grävde upp ett hundratal metallfynd, både förhistoriska och nutida. Han anmälde fynden till Jämtlands läns museum som registrerade fyndplatserna som fornlämningar.

1982 utförde forskare från Umeå universitet en mindre undersökning i området. Ett antal provgropar grävdes och de kunde konstatera en kulturpåverkan genom fynd av sotig jord och skörbrända stenar. De såg dock inget mönster och drog inga slutsatser av undersökningen. En fosfatkartering gav inga tolkningsbara resultat. Arbetet fortsatte inte.

1986 gjorde Jämtlands läns museum på Lillhärdals Hembygdsförenings uppdrag en kartering av en grupp ålderdomliga husgrunder vid Lövnäsvalen. Tyvärr misslyckades C14-dateringen, då för lite provmaterial, kol, gick att få fram.

1993 genomfördes en arkeologisk utgrävning som ett samarbete mellan Jämtlands läns museum och Hembygdsföreningen. En husgrund från vikingatid hittades. 1999 fortsatte undersökningarna. En utvidgning av 1993 års undersökning gjordes med fosfatkartering och tagning av C14-prover.

Boplatsen har bestått av ett mindre hus och troligen använts vid slätterarbete och/eller fåboddrift mellan 1000 och 1300 e.Kr.

På en annan plats inom Slyosområdet provundersöktes en skärvstenshög och dess närområde fosfatkarterades. Mer undersökningsarbete måste utföras för att mer säkert kunna tolka platsens användning, men någon typ av boplats bör det ha varit.

Exempel på hur Härjulf används idag.

Traditionen om Härjulf Hornbrytare har sålunda funnits mer eller mindre levande under lång tid. Under de senaste decennierna har den allt oftare kommit att användas som symbol inte enbart för Lillhärdalsområdet utan för hela Härjedalen.

Bakgrunden till detta seminarium är en önskan om att formulera en fortsatt forskning kring Slyos. Återigen var det Lillhärdals Hembygdsföreningen som tog initiativet och som i samråd med Härjedalens kommun och Jämtlands läns museum stod som arrangör.

Hembygdsföreningen var den lokala värden och stod för merparten av kostnaderna, men även Härjedalens kommun var med och bekostade delar av seminariet.

Östersund 2003-11-12

PG Bengtsson

Program

Tisdag 16/9 2003, kl. 13.00.

Introduktion till seminariet. Lokal: Lillhärda's Folkets Hus.

Bussresa till Slyos, Lövnäsullen, cirka 25 km västerut.

Rundvandring på Slyos. Information om arkeologiskt undersökta ytor, fyndplatser och registrerade lämningar i området. Anders Hansson och PG Bengtsson, Jämtlands läns museum.

17.30 Ankomst till Lillhärda. Inkvartering och middag i Vårdshuset.

Föredragskväll, 19.00 till 22.00, för seminariedeltagare och allmänheten.
Lokal: Folkets Hus.

Härjulf Hornbrytaren – dokumentet och sägnen. Nils-Erik Eriksson
Bäckedals Folkhögskola.

Utgrävningar och fynd vid Slyos och andra medeltida platser i Härjedalen. Anders Hansson, Jämtlands läns museum.

Fornminnen och historia i Härjedalens skogsbygder. Gert Magnusson,
Riksantikvarieämbetet.

Onsdag 17/9. 8.30 – 12.30. Föredrag i Folkets Hus.

Utmarksbruk i södra Härjedalen under äldre tid. Olof Holm, Lunds Universitet.

Landskapet vid Slyos i Lillhärda. Per O Nordell, lillhärda'sbördig geovetare, Uppsala Universitet.

Skramle – om en undersökning av en medeltida ödegård i Värmlands skogsbygder. Eva Svensson, Lunds Universitet.

Ödesbölen och utmarker i Jämtland. Stig Welinder, Mithögskolan, Härnösand.

12.30. **Lunch.**

13.30 – 15.00. **Diskussioner** kring uppläggning av ett forskningsprojekt kring Slyos.

15.00. **Avslutning.**

Deltagare

Föredragshållare

Gert Magnusson, Riksantikvarieämbetet
Stig Welinder, Mitthögskolan, Härnösand
Anders Hansson, Jämtlands läns museum
P O Nordell, Uppsala Universitet
Eva Svensson, Lunds Universitet
Olof Holm, Lunds Universitet.
Nils Erik Eriksson, Bäckedals Folkhögskola

Seminariedeltagarna på Kungshögen, fornlämning 4, Lillhärdals socken. En naturbildning som av vissa traditioner anges som Härjulf Hornbrytares grav.

Övriga

Anna Lagerstedt, Stockholms universitet
Fredrik Sandberg, Dalarnas museum
Eva Carlsson, Dalarnas museum.
Maria Norell, Dalarnas museum
PG Bengtsson, Jämtlands läns museum
Lars Inge Lööv, Jämtlands läns museum
Gunilla Feldt, Kulturförvaltningen Härjedalens kommun
Lasse Lohmander, Kulturförvaltningen Härjedalens kommun
Britt-Ingrid Johansson, Kulturförvaltningen Härjedalens kommun

Bosse Hedblom, Sandvikens kommun
Håkan Landström, Leksand
Kjell Sletten, Trysil Norge
Ove Hemmendorff, Jämtlands läns museum

På väg mot Shyos och fornlämning 220, plats för undersökt husgrund.

Lillhårdals Hembygdsförening

Elof Herrdin
Fritz Busk
Gunilla Hedin
Sten-Erik Jörnlind
Sune Jörnlind

Journalister

Sven-Egon Johansson, LT/TH
Håkan Persson, ÖP
Aina Jutterström, Radio Jämtland, Zenitredaktionen

Härjulf Hornbrytaren – dokumentet och sägnen

Nils-Erik Eriksson, Bäckedals Folkhögskola

Härjulf hornbrytaren håller på att bli en kändis. Han har tagit steget ut ur böckernas värld och blivit en del av den härjedalska självbilden.

Länge var han enbart en lillhärdausk angelägenhet som lokalt gett namn åt en ungdomsskiddtävling. Men under de senaste 30-40 åren har Härjulf dykt upp i allt fler sammanhang.

När Sveriges skolor på 60-talet skulle ges nya namn - la man i Sveg beslag på namnet Härjulfsskolan medan urbygden fick hålla till godo med det ohärjedalska Furulundsskolan.

Det turistiska värdet i att ha en bebyggelsesägen av så unik ålder som härjulfssägnen är stort och turistbroschyrerna har idag nästan alltid en liten vers om Härjulf och Helgas eskapader. Han finns på kommunens och länsstyrelsens hemsidor, både han och hans påstådda söner finns i gatunamnen i Lillhärda, Herjulf och Helga står i brons i kyrkbyn och när man nyligen bildat ett kvinnligt nätverk i kommunen, heter det Helga. Och för några dagar sedan läste jag i tidningen Rosen en lång Härjulfssaga, författad av förra kommunalrådet.

Så det är ingen överdrift att säga, de senaste 30 åren har inneburit ett lyft för den gamle kämpan.

Hur är det då med Härjulf Hornbrytaren? Är han en fantasiperson eller historisk gestalt? Går det att utvinna någon kunskap om en gestalt som ska ha levat för sådär 1150 år sedan. Och som det finns ett så tunt källmaterial om. Jag ska i det här föredraget redovisa vad vi kan få veta om Härjulf Hornbrytaren på grundval av de källor där han omtalas.

1. Gränsdokumentet från 1300-talets första hälft.

Det är främst detta dokument som jag ägnat forskning åt och jag har presenterat mina resultat i några uppsatser på 70- och 80-talen. Det finns en ypperlig sammanställning av mina och andras forskningsresultat av Olof Holm i hans supplementdel till Jämtland-Härjedalens Diplomatarium (1999). Där finns också den relevanta litteraturen förtecknad för den specialintresserade.

Jag vill inledningsvis poängtera några av mina forskningsresultat som det visat sig vara mycket svårt att få genomslag för. Nämligen att detta *inte* är ett enhetligt dokument som härrör från ett gränsmöte i Sveg - eller någon an-

nanstans; *inte* heller har det tillkommit år 1273. Dessa uppgifter lever kvar även i förhållandevis moderna handböcker och andra facktexter.

Gränsdokumentet är en sammanställning, en excerptsamling från 1300-talets första hälft. Det består av material ur minst sju olika primärkällor, som i sin tur kan återgå på källor från 11-, 12- och 1300-talen, skriftliga eller muntliga. Utformandet av detta gränsdokument har skett i visst syfte. Närmast till hands ligger att man har velat samla på ett ställe vad man då visste - eller vad man då ville hävda – om riksgränsen mellan Norge och Sverige.

Dokumentet har troligen skapats i kretsarna kring det kungliga kansliet i Norge och har samband med dåvarande norska kungamaktens ansträngningar att främja kansli- och arkivväsendet som ett led i att stärka den kungliga förvaltningen och säkra skatteuppbörden.

I detta gränsdokument finns som en del den s.k. härjulfssägner i sin äldsta kända form. Den utgör avsnitt E dvs det femte.

Innehållet är välkänt även om man normalt brukar putsa prosan lite i anständighetens namn när man återgett det i tryck:

”Så vittnade Tord i Trosavik och 12 åldermän med honom, att Norges män byggde först i ”Heriárdal” på så sätt att en man hette Heriulfuer hornbriotr; han var kung Halfdan Svartes märkesman; han drabbades av kungens vrede och flydde österut i Sveariket till kung Anund. Han blev där väl mottagen av honom, men så gick det honom illa på så vis att han (låg) lade sig med deras konungs fränka, som hette Helga, och flydde därefter västerut i Norges konungs rike till en dal, som då var öde, men som nu kallas Heriárdall.

Där slog han sig ned med Helga och gjorde bygd som nu heter Sliarosvellir.

Deras son var Hakon valr
hans son Frode
hans son Herlaugr hornstigi
hans son Torer droge
hans son Torbjörn makarkalv
hans son Torbjörn gamle,
hans son Dag,
hans son Ljot, som först lät göra kyrka i Heriárdall,
hans son Toralld
hans son Ravn
hans son Eilif täppiman
hans son Björn,
hans son Tord,
hans son Haftor,
hans son Asulf.”

Denna text är märklig. Få om ens något landskap har en så tidigt dokumenterad bebyggelseskildring. Som ni märker finns det ingen datering eller lokalisering nämnd för vittnesmålet. Det finns ingenting i den som pekar på något samband mellan Tords vittnesmål och det omtalade alltinget i Sveg, som omtalas i avsnitt C och som ägt rum någon gång antingen mellan 1269-72 eller 1275-82. Vi vet alltså inte när och i vilket sammanhang Tord och åldermännen avgav vittnesmålet.

Vittnesmålet har två delar: den första – den episka delen, med klart angivet syfte att visa att Norge sedan äldsta tid varit norskt land, bebyggt av norska män; och den andra – den genealogiska ramsan som räknar upp Herjulf's ättlingar.

Det första avsnittet har några kontrollerbara hållpunkter:

Personnamnen

Härjulf Hornbrytaren, omnämns, liksom två av hans söner och en sonson, i den isländska Landnamabok. Det finns inget som förknippar honom eller hans släkt med Härjedalen, istället med Island och Norska Opplandene. Mansnamnet Härjulf förekommer under 800-1000-talen i huvudsakligen isländska sammanhang, då ofta kopplat till ortnamn.

Halvdan svarte, norsk småkung, som vi inte vet något om ur samtida källor. Han anses i allmänhet ha varit Harald Hårfagers far och hade sin politiska tyngdpunkt i Vestfold eller Opplandene. Han kan ha tillhört Ynglingaätten. Han skall ha drunknat i Randsfjorden någon tid efter år 860.

Anund, sveakung som nämns aktiv på 840-talet i två källor: Rimberts Ans-garskrönika och Hervararsagan.

Helga, kvinnlig släkting till kung Anund.

Ortnamnen

Heriardal(l), avser i denna text tydligt landskapet Härjedalen, som inte nödvändigtvis måste avse hela det nuvarande landskapet Härjedalen. Det är textens tendens att Heriardal avser ett större område. I själva vittnesmålet kan emellertid det angivna Heriardal ha avsett det ursprungliga Härjedalen, dvs bygden kring Härjåns dalgång, Lillhärddal.

Sliarosvellir, ”vallarna vid Slyåns os”, otvivelaktigt att söka i området kring Slyans utlopp i Härjån.

Norge och Sveariket

Främst personuppgifterna om kungarna skulle kunna ge en ungefärlig datering av Härjulf's äventyr till mitten av 800-talet.

Denna Härjulfssägen är litterär politisk text och har sina många motsvarigheter i den isländska Landnamabok som nedtecknades på 1200-talet. I L. beskrivs hur Islands olika bygder befolkades och uppgiften var att beskriva och befästa sambandet mellan jord och landnamns mannen och därmed hans ätts rätt till jorden.

En landnams berättelse är oftast uppbyggda på samma sätt:

1. Landnamns mannen namnges: *Madr het Gardar Svavarson/Floki Vilgerdason het madr/* och som här: *Madr het Heriulfuer hornbriotr.*
2. Därefter karaktäristik av landnamns mannen: *Han var mærkesman hos Torolf Skallagrimsson/ Han var birdman hos Harald hårfagre/ han var mærkesman hos kung Halvdan Svarte.*
3. Beskrivning av själva besittningstagandet av jorden: i vårt fall anspelar texten också medvetet på namnlikheten mellan Härjulf och Härjedalen. Även i Landnamabok är det ett framträdande drag att namnen kopplas till ortnamnen för att binda jorden till den jordägande ätten.
4. Avslutande genealogi. Genealogiska uppräknings av detta slag känt från äldsta tid, t.ex. i Gamla testamentets böcker. Tillförlitligheten är förstås låg och man gör klokt i att avstå från släktforskning i en sådan källa. Intressant är notisen om kyrkbygget.

Härjulfssägnen är således en utlöpare ur samma politiska och litterära miljö som skapat Landnamabok. Syftet är att hävda Norges rätt till Härjedalen.

Den räcker knappast som bevis för att Herjulf har existerat i denna historiska roll som den förste bebyggaren i Härjedalen.

Men härjulfssägnen i gränsdokumentet ger oss ett exempel på hur man på 1200-1300-talen argumenterade i en politisk situation med hjälp av historiska argument förlagda till en tid 400-500 år tidigare. Hela detta vittnesmål kan återgå på äldre skriftlig källa men det kan också vara ett rent muntligt material som redigerats i samklang med syftet. Den sista genealogin har ju vissa drag av muntligt memorerad vers.

Detta dokument hamnade så småningom i Köpenhamn och publicerades först 1844-45 i en nordisk vetenskaplig tidskrift och har knappast kunnat påverka lokalbefolkningens eventuella uppfattning om sin bygds bebyggelsehistoria.

2. Peder Claussön Friis härjulsberättelser

När man idag berättar om Härjulf hornbrytaren så brukar historien ha betydligt fler detaljer än gränsdokumentets härjulsberättelse. Dessa utbroderingar kan oftast härledas från två olika versioner som publicerades av den norske prästen Peder Claussön Friis i början av 1600-talet.

Peder Claussön avviker på flera punkter från gränsdokumentets härjulfssången och hans båda versioner uppvisar sinsemellan också flera olikheter.

Claussön version I (sammanställd ca 1613) (med vissa uteslutningar)

Herdal ... Denna dal eller bygdelag har först blivit bebyggt av den anledningen att Herjulf hornbrytaren (Heriulfuer hornbrioter) var kung Halvdan svartes, kung Harald hårfagers faders märkesman. ...Han kom i kungens ogunst och rymde landet, och flydde till kungen i Sverige, och tjänade honom länge, och var honom mycket kärkommen. Till slut lockade han en hög mans dotter i Sverige och rymde så med henne till den stora ödemarken mellan Sverige och Norge och byggde där, och sände sina tjänare ibland till Sverige och ibland till Tröndelagen för att köpa vad de behövde. Och blev detta bygdelag av honom kallat Heriulffdal, som nu genom förkortning kallas Herdal.

Claussöns version II (sammanställd något senare 1613-14) med vissa uteslutningar.

Om Herdals bygging

Inleds med något som verkar vara ett citat på fornspråk, men som troligen är påhittat av Claussön själv:

Heriulfr Hornbriottir, hand var merckismadr Halfdans Konungs Suarta, fodur Haralds Konungs hins Harfagra, hand bygde fyrste manna Heriulfsdalen etc.

Och fortsätter på katekesmanér:

Det är:

Herjulf Hornbrytaren var kung Halvdan svartes banérmästare eller fänike-dragare. Han kom i kungens ogunst för att han uti kungens sal slog ihjäl en av kungens män med ett silverbeslaget horn, som tillhörde kungen (varför han blev kallad Härjulf hornbrytaren) och kungen gjorde honom därför fredlös. Så flydde han till kungen i Sverige, och var där väl mottagen i lång

tid. Sedan lockade han kungens syster vid namn Ingeborg, och rymde med henne och några av sina tjänare och mycket gods och penningar, som han skickat i förväg, till den stora ödemarken, som låg söder om Jämtland mellan Sverige och Norge, bland stora skogar och klippor. Där lät han hugga ner skogarna och byggde där hus och röjde ängar och sände sina tjänare ner till Trondheim för att köpa det han behövde och de lät inte annat märka än att de kom från Jämtland. Så höll han det hela sin livstid och blev den platsen av honom kallad Herjulfsdal.

En grundläggande skillnad mellan Claussöns versioner och den äldre härjulfssägnen är, att han saknar den politiska tendensen. Han är främst intresserad av att skildra *hur* Härjedalen blev bebyggt och att göra det på ett medryckande sätt.

Det finns även gott om nya uppgifter, bl.a. förklaringen till varför Härjulf fått tillnamnet Hornbrytaren.

Man kan ju tycka att det är något okänsligt att i namngivningen mer uppmärksamma att han bucklat till mordvapnet än att han dödat en av kungens män.

Det finns tunga argument – som jag här inte hinner gå in på – för att Claussön *inte* haft kännedom om gränsdokumentets härjulfssägen. Han måste således bygga på andra uppgifter och jag hade tidigare uppfattningen att han måste haft tillgång till muntligt stoff, men jag är idag inte lika säker på den saken. Texten innehåller flera pedagogiska upplysningar som måste komma från Claussön själv.

Det finns en god möjlighet att den gamle prästmannen också hade berättarambitioner och har förvandlat sitt ursprungsmaterial till en liten novell om brott, fredlöshet, kärlek, flykt och försoning i en avlägsen vildmark.

Peder Claussöns verk trycktes flera gånger och var säkert spridda runt om i Sverige och Norge. Jag tror att hans berättelser många gånger under senare århundraden återkommer som förbleknade läsefrukter i folks berättelser.

3. I Härjedalen bland folket

Jag har hittills uppehållit mig vid de äldsta skriftliga versionerna av Härjulfssägnen som alla tillkommit i Norge.

Det är dags att vända blicken mot Härjedalen och folket där. Fanns det bland befolkningen i Härjedalen några berättelser om den äldsta bebyggelsen, eller om Härjulf hornbrytaren?

Det är naturligtvis svårt att svara på en sådan fråga. De flesta folk har eller har haft berättelser om hur man först kom till den plats man nu bebor. I skriftlösa samhällen traderades folkets historia av särskilda minnesgoda gamla, som hade till uppgift att just minnas och återge historien. Det betyder

inte att historien var statisk och oföränderlig. De minnesgoda mindes på ett anpassat sätt och deras berättelser förändrades med hänsyn till tidens krav. När skriften kom och läskunnigheten spreds blev de minnesgoda berättarna och förvaltarna av bebyggelsehistorien allt mindre efterfrågade och deras traditioner upplöstes. Folk fick minnas bäst de gitte. Och vad de kom ihåg och berättade vet vi bara om någon frågat och sedan skrivit ned svaren.

Rannsakingar efter antikviteter

Under 1600-talets senare del genomfördes på riksantikvarie Johan Hadorphs initiativ en stor inventering av landets fornminnen, de s.k. Rannsakingar efter antikviteter (dvs fornminnen i största allmänhet).

I Lillhärdal genomfördes rannsakingarna efter antikviteter 1684 under ledning av länsmanen och tolvmännen.

Där berättar man om Kungshögen på Snössvallen ”där somliga säga sig av sina förfäder ha hört, att en norsk konung skulle vara begravnen, som i forna tider ärnat sig till påven och där under vägen blivit död, varav högen fått sitt namn”.

Medan andra, den största delen av gamla män, säger sig av sina förfäder man efter man, ha följande kunskap om högen, ”att i forna tider och innan någon uti Härjedalarna begynt bygga, har en svensk konung eller förnäm herre, som i Sverige blivit flykting, kommit hit och darsammastädes börjat bygga och bo, varefter ännu synes märken av hus- och tomtställen. Men omsider blivit död och uti Kungshögen begravnen, av vilkens efterlämnade 12 söner landet sedan blivit bebyggt”...

Detta låter ju intressant och det finns ju drag i denna skildring som låter sig jämföras med härjulfssägner. Men så kommer det:

”Varom de också i sanning hava läst uti en dansk krönika, som ännu förmenas i Jämtland vara till finnandes.”

Man hänvisar alltså till något man också har läst i en dansk krönika. Med detta kan man inte mena något annat än någon av Peder Claussöns skrifter. Därigenom blir det omöjligt att skilja eventuell muntligt lokalt stoff från påverkan av det man läst.

Kopplingen mellan Kungshögen, Snössvallen och den tidigaste bebyggelsen måste dock enligt min mening vara lokalt traderat stoff.

Från övriga socknar i Härjedalen finns inga liknande berättelser.

Liten beskrivning

Ett lärdomsprov, med titeln ”Liten Beskrifning öfwer Herdahlarna” författat av Per Jonsson Hedenberg från Lillhärdal, under hans uppsalatid ca 1722-28, innehåller också information som kan knytas till vårt ämne:

Hedenberg skriver i kap. 3:

”Om ortens första innebyggare förmåla Danska Chrönikor sålunda” och därefter återger han i huvudsak innehållet i Claussön Friis berättelse, fast med andra ord och några egna ”förklarande” tillägg.

I kap. 4

fortsätter Hedenberg och återger då en sägen om att ”fyra bönder allraförst hade bott i Herdalen och haft sina säten tre mil oppifrån där nu Lillhårdals kyrka och socken är, ... på ett ställe som nu kallas Snössvall.

Han nämner även namnen på några av dessa första bönder: Enfast och Nötbjörn som gett namn åt Enfastjärn och Nötbjörnsbacken.

”Dock berättar ävenväl Landsfolket” skriver Hedenberg, ”att förutom de fyra första bönder skulle ävenväl en Herre såsom de säja, på samma ställe bott av vilken Herre Härjån och Herdalen fått namn”.

5. Olof Jonsson – länsmansberättelse 1737

”Huru denna socknen först skall hava tagit sin begynnelse, är till att berätta, att en flyktig konung, h:r Ulius, skall hava blitt boendes 3 mil härifrån opp vid älven Härjån vid **Slyas-vall**, därest han äfvenväl skall vara begrafven på en slät äng, som kallas Kongsänget, uppå vilket änge är en hög eller backe, därest de säja honom vara begravnen, vilket ävenväl somliga säja sig sett beskrivit i en gammal dansk krönika. Berörde h:r Ulius eller konung skall hava efter sig lämnat trenne söner, av vilka den förste hette Nötbjörn, den andra Ucker och den tredje Ulf, av vilkas barn hela fögderiet ska vara utspritt och skall ävenväl hela fögderiet hava sitt namn av berörde h:r Ulius, nämligen Härjulfsdalen. Men varifrån denne h:r Ulius skall vara flyttad vet ingen att berätta.”

Hur ska man då bedöma detta material? Har det funnits en lokal tradition eller är det mesta återspeglings av sådant som vissa människor läst i Peder Claussöns skrifter?

Både Per Jonsson och Olof Jonsson känner sig uppenbarligen förundrade och osäkra inför den ”Herre” eller ”h:r Ulius” som båda talar om. Om Härjulf på 1700-talet hade varit ett känt namn eller ingått i lokalt sägenstoff, borde de ha associerat till detta. Det gör de inte och därför är det antagligen något som övertagits via läsning av Peder Claussöns böcker.

En hittills inte uppmärksammas detalj är att Olof Jonsson faktiskt är den ende som återger det i 1300-talsdokumentet nämnda ortnamnet *slíarosvellir*, som platsen för äldsta bebyggelsen: Vid **Slyas-vall**. Varken Claussön eller någon annan äldre källa nämner detta namn. Det måste således återgå på lokal tradition.

Kerstin Andersson, som behandlat källmaterialet om Härjulf i en uppsats, tror att det funnits ett lokalt material om de äldsta bönderna, men inte att det funnits något lokalt sägenmaterial om Härjulf: Hon hänvisar också till enskilda folkminnesupptecknare som i slutet av 40-talet misslyckats i att få upplysningar om Härjulfssägen.

Hon drar därför slutsatsen att det hela ”rör sig troligen om en litterär skapelse. Upphovet till den berättelse som idag berättas i Härjedalen, om Härjulf Hornbrytaren och hans söner ... är Per Jonsson Hedenberg, som på 1720-talet tillför den ursprungliga folkliga traditionen om fyra bönder den litterära om Härjulf. Och dessa har därefter fram till dess Modin skrev Härjedalens Ortnamn och Bygdesägnar blandats ihop till en helt ny berättelse.”

Jag tror att hon i stort har rätt: någon tradition om Härjulf som förste bebyggaren har inte funnits levande i Härjedalen, åtminstone inte från 1600-talet och framåt.

Men hennes slutsats är fel när hon tror att Per Jonsson Hedenbergs Liten beskrivning har påverkat den lokala traditionen. Den publicerades inte förrän 1970. Den var visserligen känd och citerad av Erik Modin, men den kan rimligen inte ha påverkat den lokala traditionsutvecklingen under 17- och 1800-talen i Lillhärjedalen.

Jag ska slutligen bara nämna ett belägg till som kan passa in i sammanhanget. Det finns ett gammalt fäbodställe och på 1800-talet nybygge som heter Trollberget på Sunnanåskogen. Denna plats kallades i äldre tider Härhulsberg. Äldre skriftliga belägg är:

Hæriols bærg	diplom 1404
Herulfs B[erg]	berg S om Oxsjön på karta från 1664
Herus Berg	1777, gränsmärke mellan skogar i Sunnanå
Härhulsbärg	1856
Herhulsberg	reverser undertecknade av nyb. Olof Olofsson i Herhulsberg 1865, han skriver sig Olof Olofsson i Trollberget redan 1858.

Jag är ingen ortnamnsexpert och är väl medveten om hur ortnamn på ganska kort tid kan förändras av uttalsunderlättande skäl. Men nog förefaller det som om kartritaren 1664 tolkar namnet som ett Herjulfs berg.

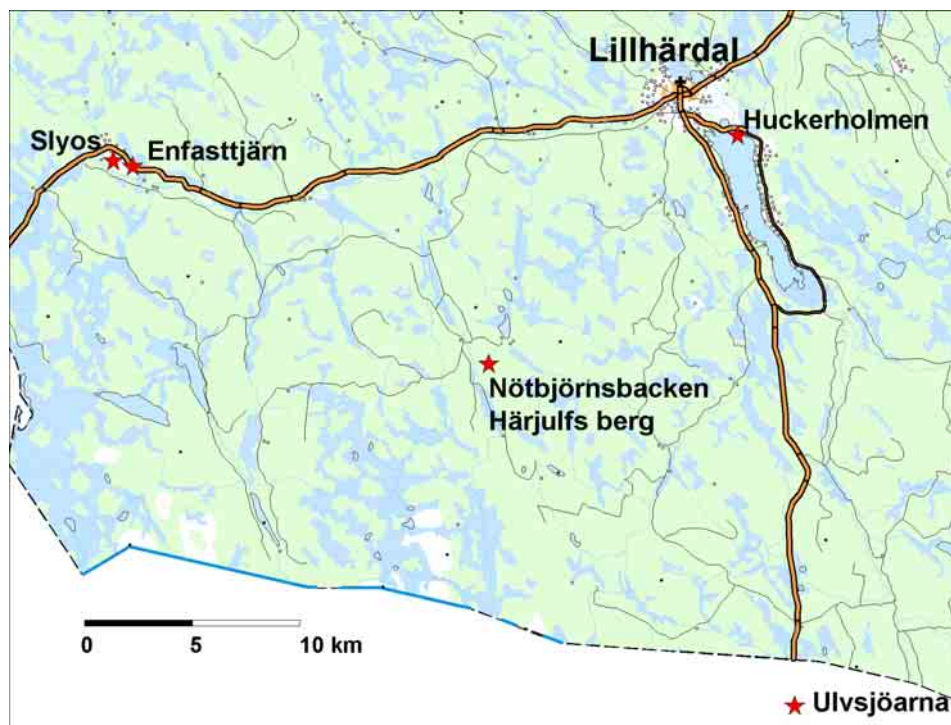
Vad detta betyder i sammanhanget törs jag inte ha någon mening om mer än att det i så fall tyder på att namnet Herjulf funnits på orten.

4. Slutsats

Det har funnits en mycket gammal tradition om en norsk invandring till Härjedalen. Den har på 1300-talet i Norge i polemiskt syfte knutits till namnet/personen Herjulf hornbrytaren som nämns i isländska Landnamabok från 1200-talet.

Samma material har i annan form använts av Peder Claussön Friis och av honom utbroderats till en liten äventyrsberättelse om Herjulf och Ingeborg.

I Lillhärdal – och inte i övriga Härjedalen heller - har det under 1600-1700-talen funnits någon Härjulftradition. Däremot har det funnits sägenfragment som antyder en folklig uppfattning om att bygden kring Snössvallen-Slyosvallarna varit den först bebyggda platsen i det egentliga Härjedalen. Kungshögen och ortnamnsförklaringarna av Enfasttjärn, Nötbjörnsbacken, Huckerholmen, Ulvsjöarna som uppkallade efter de äldsta bebyggarna har uppstått inom denna tradition.

Ortnamn med anknytning till Härjulftraditionen. Utdrag ur Röda kartan, © Lantmäteriet Dnr L 1999/387.

Utgrävningar och fynd vid Slyos och andra medeltida platser i Härjedalen

Anders Hansson, Jämtlands läns museum

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum

Undersökningarna på Slyos

Vi har nyss fått höra om vad de historiska källorna kan ge om Slyos. Nu går vi över till resultaten från de arkeologiska undersökningarna.

Under tidig medeltid befinner vi oss i en brytningstid mellan hedendomen och den kristna tiden och i en tid då samhällsförändringarna utvecklades från små hövdingadömen till byggandet av nationer, kungadömen, med en mer utvecklad administration för bl.a. beskattning.

Traditionerna/berättelserna om Härjulf och Elof Herreds fynd från Slyos var anledningen till att Jämtlands läns museum 1993 och 1999 genomförde arkeologiska undersökningar på platsen.

Vid fornlämning 220, Lillhärddals socken, har vi funnit spåren av ett litet hus. Det finns inga syllstenar, utan det är det kolbemängda området som begränsar huset. Ungefär i centrum finns ett helt kolfritt område, ungefär 1x0,5 m stort, som vi tolkar som platsen för en uppbyggd härd, liknande de eldplatser som finns i sentida störrös/eldhus i Härjedalen.

Exkursionen samlad vid husgrunden, fornlämning 220.

I de två arkeologiska undersökningarna 1993 och 1999 har följande fynd framkommit: eldslagningsflinta, brända ben, bryne, knacksten, järnfragment, pilspets av järn, en pärla och kvartsavslag.

1976 tog Elof och John Herrdin fram följande fynd med hjälp av metalldektektor : runt spänne av tenn, två eldslagnings/slipstenar, sländtrissa, kniv och ett eldstål.

Fynden och C14-dateringarna anger tiden 1000-1300 e.Kr. för platsens användande.

Detta är dateringar som ligger flera hundra efter Härjulf Hornbrytares tid, som bör ha varit i mitten av 800-talet e.Kr.

Slyos ligger i en sänka, som genomkorsas av Härjeån och Slyåns inflöde i Härjeån. I norr begränsas området av en brinkliknande sluttning. På platån ovanför finns fyra husgrunder, som karterades 1986, och kolprov eftersöktes, men mängden kol var för liten för att kunna få en C14-datering.

För några år sedan gjordes en pollenanalys vid Trygåsullen i nordöstra Dalarna, drygt en mil söder om Slyos. Analysen och undersökningen visade på en röjnings- och bränningsfas med ökade förekomster av gräs-, en- och kornpollen i området omkring 1000 e.Kr. Detta tyder på en etablering av betesvallar, kombinerat med en småskalig odlingsverksamhet redan under slutet av vikingatid och i tidig medeltid. Omkring 1500 e.Kr. röjdes och brändes området igen och förutom en ökning av gräs-, och enpollen, börjar även hampa- och rågpollen uppträda i proverna. Frågan är om Slyos har en liknade utveckling?

Andra arkeologiska undersökningar i Härjedalen med dateringar från vikingatid - tidig medeltid

Vivallen

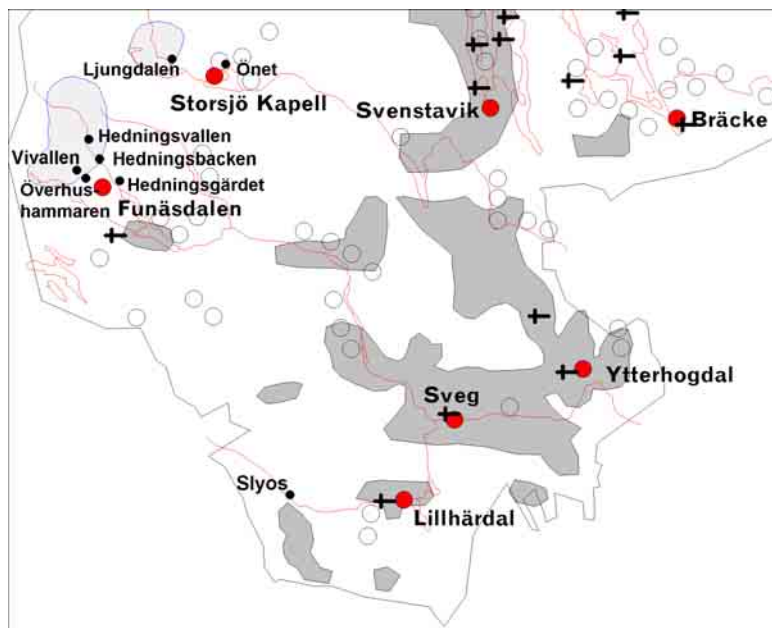
Vivallens undersökningsområde består av ett flatmarksgravfält utan synliga gravar och en närbelägen boplats. Området ligger några km väster om Funäsdalen. Området undersöktes i början av 1900-talet och på 1980-talet.

Vivallen tolkas som en samisk bosättning med tillhörande gravfält.

Fynden daterar gravfältet till tiden 1000-1200 e.Kr. med tyngdpunkten till 1100-talet. Boplatsen har daterats med C14 och är använd mellan 700 till 1400 e.Kr.

Överhushammaren

Överhushammaren ligger någon km väster om Funäsdalen. Här finns ett område ute i en använd åker, där ett kulturlager har plöjts upp. Det dateras till 800-1400 e.Kr. Området är inte ordentligt undersökt, utan enbart kolprover har tagits i den framplöjda svarta jorden/kulturlagret.

Härjedalen. Runda ringar: skogsgravar, ljusgrått område: järnåldersgravar, mörkgrått område: järnframställningsplatser, kors: medeltida kyrkor och platsnamn i texten.

Hedningsgårdet

Beläget ungefär fyra km norr om Funäsdalen i Ljusnans dalgång. Undersöktes under flera år i början av 1990-talet.

1200-1400-tal. En åkerterrassdatering till 1000-talet. Här har legat en mindre gård med åkrar, där korn odlades. Flera skärvstenshögar/avskrädeshögar undersöktes, där det fanns mest renben fram till 1200-talet och därefter mest ben från tamboskap.

Ett boningshus med jordgolv undersöktes också.

Hedningsbacken

Platsen ligger någon km norr om Bruksvallarna. Ingen arkeologisk undersökning har utförts på platsen, men förekomsten av kulturlager och skärvstensrösen tyder på att det kan ha varit en boplats liknande Hedningsgårdet. Även namnet pekar i den riktningen.

Hedningsvallen

Platsen ligger i Ramundberget. Ingen arkeologisk undersökning har utförts på platsen, men förekomsten av kulturlager och skärvstensrösen tyder på att det kan ha varit en boplats liknande Hedningsgårdet. Även namnet pekar i den riktningen.

Önet

Önet ligger ett par km öster om Storsjö Kapell. En mindre undersökning genomfördes 1999. En skärvstenshögar/avskrädeshög undersöktes och gav

fynd av sädesslaget korn, en dubbelkam och en kniv. Även ben av ren, älg, får/get och en hund av terriertyp med en mankhöjd på 50 cm gjordes.

Ljungdalen

Ett boplatlager med en hård vid ett gravfält, fornlämning 77, Storsjö socken, i östra delen av byn Ljungdalen. Undersökt år 2000.

Fynd: pärla, daterad till 900-talet, bryne, delar av en benkam, eldslagningsflinta, smidesslagg och brända ben (älg, bäver och får/get).

Strax bredvid, söder om landsvägen, finns ett område som Knut Tinnberg undersökte 1939. 15 stolphål i en oval form, 7,5 m x 5,5 m, som tolkades som en hydda. Fynd av ben, järnslag, brons och en pilspetsstånge?

Fångstgropar och järnframställningsplatser

I övrigt finns det exempel på dessa fornlämningar som är daterade till denna tid. T.ex. fångstgropar i Rogenområdet daterade till medeltid och järnframställningsplatser i Överhogdal, Ytterhogdal och Långskogen, inte långt öster om Sveg, daterade till 1200- 1400-tal.

Samiska bosättningar

Det som ej är synligt i dagens forskningsbild är de tidiga samiska bosättningarna, som vi nu börjar komma på spåren. Det finns få dateringar och undersökningar av dem, vilket ger en skev bild av tidsperioden.

Dock finns det exempel från Hedeviken på en "hednisk" grav från 1200-talet, som är intressant i sammanhanget.

Desto viktigare blir det att studera ett område som Härjedalen med skilda näringar, skilda kulturella identiteter och flera religioner. Härjedalen under denna tidsperiod har en hög forskningspotential. Frågan är var vi skall börja? Ser vi hela Härjedalen som kontext kan vi ställa fler frågor till Slyos. Exempelvis; hur har Hedningsgårdets och Vivaldens människor fungerat tillsammans? Vilka skillnader i fynden från deras boplatser är särtecknande? Vad betyder hedendom och kristendom i deras förhållande till varandra?

Det finns mycket kvar att göra!

Fornminnen och historia i Härjedalens skogsbygder

Gert Magnusson, Riksantikvarieämbetet

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum

Gert Magnusson har varit verksam inom arkeologi i Härjedalen under 30 år, och har sett Härjedalens historia skrivas och utvecklas. Större delen av tiden har han varit verksam inom Ängersjö-projektet. För tillfället arbetar han med projektet Skog & Historia nationellt. Inom det inventeras kulturlämningar i skogen över större delen av landet. Det finns behov av sådana inventeringar, eftersom det moderna skogsbruket akut hotar fornlämningar i skogsmiljö.

Projektet arbetar med information som görs tillgängligt för skogsbrukets aktörer. I framtiden hoppas de att lokala personer skall arbeta med projektet. Historien kommer då att skapas gemensamt i skogsbygderna. Ängersjö är ett exempel på detta.

Det biologiska kulturarvet

Det biologiska kulturarvet är en relativt ny forskningsdisciplin, som kan ge nya kunskaper till vår historieskrivning. På fornlämning 222 på Slyos, kunde vi se att på skärvstensvarpen var växtligheten annorlunda än i området utanför. I exempelvis Klövsjö, i södra Jämtland, har man kunnat konstatera att betesdriften har förändrat landskapet. Vissa växter har blivit mer kortvuxna för att överleva betet.

*Fornlämning 222
med små vita blommor på skärvstenshögen.*

Ängersjöprojektet

Projektet startade 1975 med Folke Pålsson, boende i Ängersjö och ansvarig för kulturverksamheten i Härjedalens kommun, som initiativtagare och pådrivare. Ett stort antal vetenskapliga uppsatser och doktorsavhandlingar har under årens lopp producerats utifrån arbetet med Ängersjös historia.

Den framtagna byhistoriken berör de senaste 1500 åren. Odingens och betesdriftens etablering och fortlöpande påverkan på landskapet och kulturhistorien berörs, liksom skogsutnyttjandet och även byns struktur från 1100-talet och framåt.

Ett övergripande tema är förhållandet mellan centrum och periferi, där det framkommer att Ängersjö **inte** är ett isolat i utkanten av civilisationen.

Företeelser som forbondehandel, järnproduktion, jakt, uppfödning och försäljning av oxar, gjorde Ängersjöområdet till en aktiv del av en rådande marknad.

Diskussion

Eva Svensson

I sin forskning på de värmländska utmarkerna har Eva funnit en liknande marknadsanpassning på produktion och näringar. Denna försäljning av produkter på en marknad i södra Sverige och kontinenten verkar dock ha upphört under 1200-talet.

I samband med detta ökade de agrara näringarnas betydelse och gårdarna försörjde sig på jordbruk utan binäringar. Efterhand ödelades de gårdar som inte klarade sig på enbart jordbruk.

Utmarksbruk i södra Härjedalen under äldre tid

Olof Holm, Lunds Universitet

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum

Föredraget tar upp boskapsskötselns och utmarkernas betydelse i södra Härjedalen fram till och med 1700-talet, och ingår i ett pågående forskningsarbete som senare kommer att publiceras. Uppgifterna är därför preliminära och kan kräva vidare bearbetning. Det undersökta området innefattar socknarna Linsell, Sveg, Älvros och Lillhärdal.

1700-talet

1737 skriver Petter Spårenberg om Härjedalen att tillgången till säd är så liten att import krävs. Härjedalens odlingsbetingelser är belagt svåra, och det talas om att endast var 15:e år erhöles skadefria skördar. Marknadshandel krävdes sålunda för att erhålla tillräcklig mängd säd på 1700-talet.

En hypotes är att i Härjedalen hölls stora boskapsstockar som gav möjligheter till import av andra produkter. Dels fick man gödsel, men särskilt mejeriprodukterna kunde fungera som bytesprodukter för att erhålla t.ex. säd.

Statistiska uppgifter från 1769 i Abraham Hülphers' Härjedalsbeskrivning, tryckt 1777, gör det möjligt att beräkna de genomsnittliga boskapsstockarna per hushåll i södra Härjedalen.

Djur	Lillhärdal	Sveg	Älvros
Ko	6	8	7
Oxe	0,6	0,6	0,7
Häst	2	1	1
Får	8	12	9
Get	9	9	11

Dessa bestånd per gård ligger långt över riksgenomsnittet under 1700-talet. För Uppland är siffran 2 kor och Hälsingland 5-6 kor per gård. Under 1800-talet har härjedalsgårdarna dubbelt så många kor som gårdarna i Jämtland.

Denna stora boskapsstock krävde stor foderinsamling. Härjedalen har stora arealer i närheten av fjällen som är flacka, som årligen översvämmades och gav bra bete och slätter, s.k. "ängen" och åslätter.

Prästen Unæus beskrev 1694 härjedalska markområden som användes för bete och slätter:

- Åar och översvänningsområden utmed Ljusnan, Härjeån m.fl. vattedrag.
- Härjeån har 6 mil med ängar. Varje sommar arbetade 200 personer med slätter utmed denna sträcka.
- Rönning, myrbäcksslätterområde.
- Slättermyrar.
- Fäbodar.

Under 1700-talet användes mycket stora utmarksområden i de södra delarna av Härjedalen.

Utifrån arkivaliska källor uppskattas befolkningstalen i södra Härjedalen år 1571 till ungefär 900 och år 1780 till 2100 personer.

Senmedeltid

Utifrån ett 40-tal medeltida brev, köpebrev och åtkomsthandlingar kan boskapsskötselns betydelse under senmedeltid studeras. Genom att räkna samman hur många tillfällen de olika kategorierna nämns får man följande statistik.

Härjedalen, södra delen, handlingar från 1370-1540

Spannmålsproduktion

Jord	20	
Åker	8	
Kvarnställe	1	
Summa:	29	45%

Boskapsskötsel

Ängen	17	
Myrslätter	1	
Skog (rönning, fäbod och slättermark)	8	
Jakt och fiske	0	
Osäkra	6	
Summa:	32	45%

Jämtland, utom nordligaste delen, handlingar från 1370-1519

Spannmålsproduktion	387	75%
Boskapsskötsel	32	6%

Under sen medeltid var boskapsskötseln i de södra delarna av Härjedalen således stor och betydelsefull i jämförelse med Jämtland under samma tid, där spannmålsproduktionen dominerade.

Vikingatid och tidig medeltid

Från 1200-talet finns inte samma arkivmaterial. Man kan dock ana/anta att trycket även då var stort på utmarkerna för bete och slåtter. Utifrån det stora antal gränsmärken som finns mellan Dalarnas och Härjedalens gemensamma gräns är det troligt att boskapsskötseln har varit lika viktig som under de senare tiderna.

Troligen har boskapsskötseln haft en avgörande roll redan under vikingatiden för överlevnaden i södra Härjedalen. Faktorer som de vanskliga odlingsförutsättningarna och att utsäde har behövt köpas/bytas har krävt mejeriprodukter som utbytes/försäljningsvaror redan under denna tid.

Fäbodvall

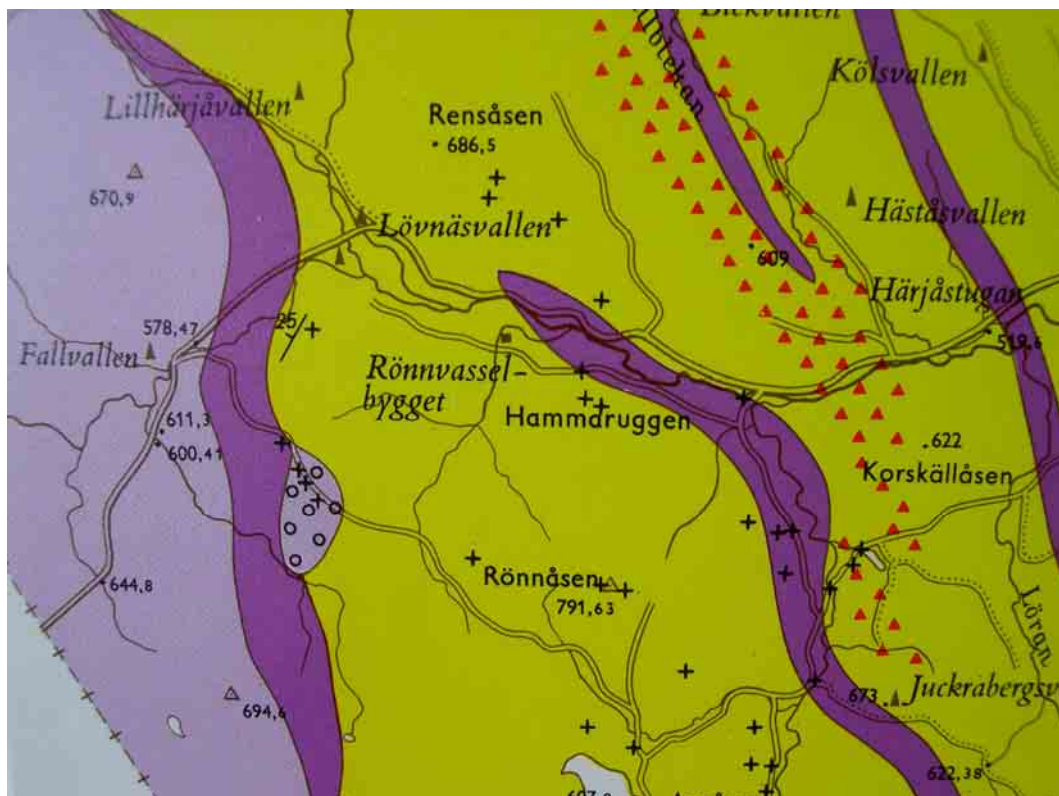
Slyos kan ha varit en fäbod. En fäbod, inte en gård, då det inte finns spår av några fossila åkrar men väl enbärskärnor som indikerar bete/slåtter. En fäbod med bl.a. fynd av en sländtrissa som i så fall indikerar kvinnligt textilarbete.

1573 är det äldsta belägget för fäbodvallen Snössvallen, belägen strax intill Slyos. Jag tror att Slyos användes som fäbodvall minst 500 år tidigare, en teori som C14-dateringarna och fynden stödjer.

Landskapet vid Slyos i Lillhärdal

Per Olof Nordell, lillhärdalsbördig geovetare, Uppsala Universitet.

Slyos eller Sliarosvellir är sedan lång tid tillbaka omtalad som den plats där Härjulf Hornbrytaren bröt bygd och bosatte sig för över 1000 år sedan. Området ligger vid Härjeån ca 30 km väster om Lillhärdals kyrkby där landsvägen från Lillhärdal till Särna passerar över ån vid Lövnäsudden. I området har fynd gjorts och utgrävningar företagits som bekräftar att området varit nyttjat från sent 800-tal e.Kr.

Figur 1. Berggrunden. Porfyr i den centrala och östra delen, kvartsit anstår i väster. Området genomsätts av diabasgångar. Ur SGU Serie Ca 53. Berggrundskarta över Jämtlands län.

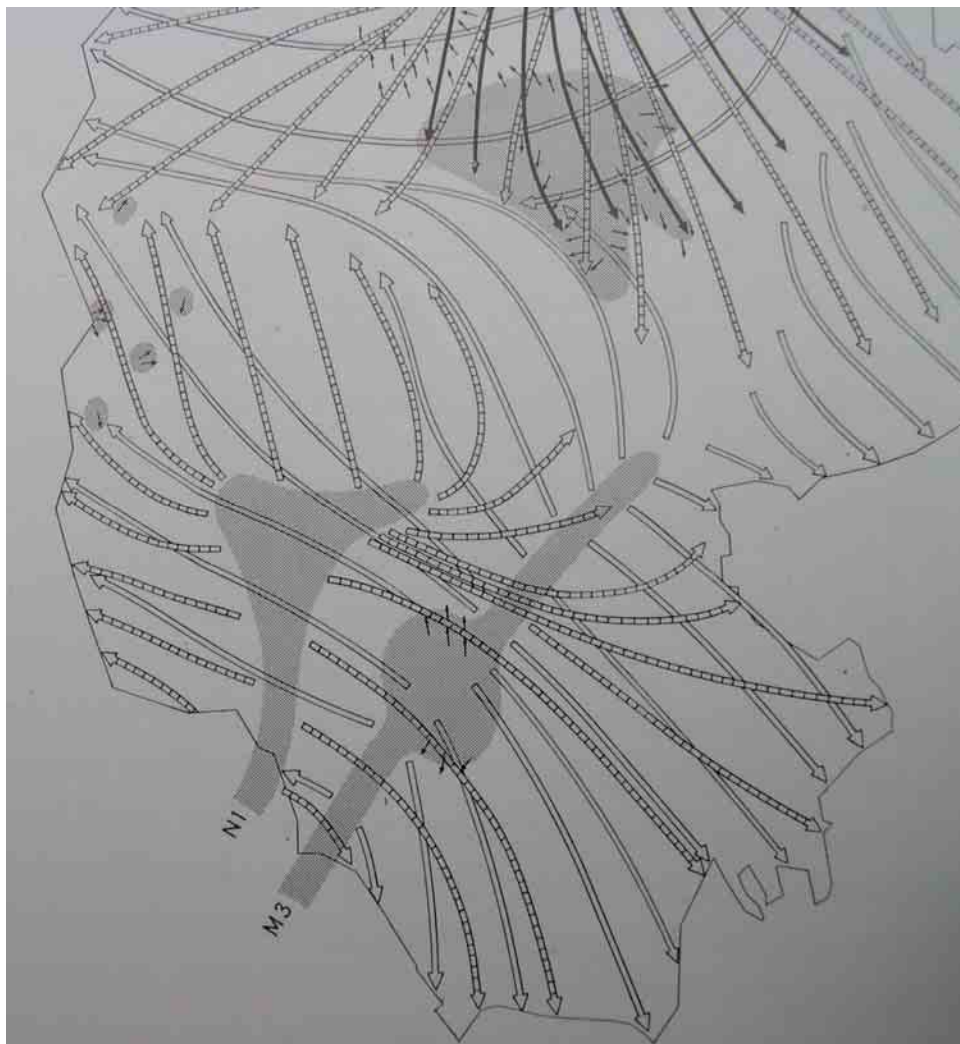

Figur 2. Jordarter. Blåviolett = morän. Brun = myrmark. Grön = glaci-fluvialt material, sandur. Orange = issjösediment. Röd = berg i dagen. Pil = sista isrörelseriktningen. Ur SGU Serie Ca 45. Jordartskarta över Jämtlands län.

Berggrunden

Berggrunden västerut från Lillhärjeds kyrkby mot Vedungfjällen utgör en fortsättning norrut av övre Dalarnas yngre urberggrund och domineras av porfyrier, dalakvartsiter och närmare dalagränsen av graniter. Området är genomsett av ett antal yngre parallella diabasgångar i NNV-SSÖ. Berggrundsblottningar är mycket få. Porfyren dominerar området kring Lövnäs-vallen och kvartsit kring Slyns övre lopp vid Fallvallen. I gränsen dem emellan ligger en diabasgång liksom vid Rönnvasselvadet (Fig 1).

Den korttransporterade moränen är liksom det glaci-fluviala avlagringarna näringsfattig, vilket återspeglas i den på många håll glesa och magra skogen, dominerad av tall. Det förekommer områden med bl a ren silt, som till en del innehåller spår av kalk, såsom vid Lillhärjedalen NV om Slyos (Fig 2), vilken skulle ha kunnat transporteras med isen från autoktona sedimentbergarter i den understa skällgränsen mellan Vedungfjällen och Lofsdalen i nordväst (Fig 3).

Figur 3. Sista isdelare i Härjedalen. Pilar visar isrörelseriktningar i olika avsmältningsfaser. Ur SGU Serie Ca 45. Jordartskarta över Jämtlands län.

Terrängformer

Dalbotten vid Slyos ligger på en nivå av ca 560 m ö.h. nere i en bergkullterräng med höjder generellt på något över 700 m ö.h. Området avvattnas av Härjeån österut mot Orrmosjön och mottar betydande biflöden främst från Lillhärjeån och Slyån.

Terrängen söder om mellersta Härjeån är bruten med markanta bergkullar särskilt inom granitområdet. Det genomsätts av flera dalstråk i S-N, främst Möllingans, Lörans, Ångvasslans och Rönnvasslans medan Slyån kommer från ett platåområde med omfattande myrar som breder ut sig längs sarnavägen (Fig 2). Norr om Härjeån stiger terrängen till en bergkullslätt på 700 m ö.h., över vilken höjer sig över 100 m höga spridda kullar, som ingår i Norrlandsterrängens trappstegsmorfologi.

Slätten är särskilt markant vid Lill-Härjeåbygget och har en mängd småsjöar och myrar. Mot NV stiger terrängen till förfjällsplatån över vilken Vedungfjällen höjer sig till någon över 1000 m ö.h.

Härjeån rinner fram i en förhållande till dess storlek relativt bred dalgång och har utbildat ett flodplan från ovanför Storhärjeåvallen ned till Rönnvasselbygget för att därefter ha ett trängre lopp ned till Lillhärjedalen. Vid Rönnvasselvatet är älvsloppet hopträngt av en från söder utlöpande moränrygg (Fig 2 och 11). Dalbotten närmast uppströms denna är flack och utbredd i höjd med Lövnäsudden och är fylld av omfattande delvis grova glaciofluviala avlagringar, medan den nedströms består huvudsakligen av älvsediment och eoliska avlagringar.

Deglaciationsförloppet

Inlandsisens avsmältning i övre Dalarna och Härjedalen skedde förhållandevis snabbt delvis beroende på det då allt varmare klimatet (Fig 19). Skogen vandrade in mycket snart efter det att is smälte bort och i postglacial tid låg trädgränsen mycket högre än i dag. Genom nästan hela istiden och dess avsmältningsförlopp var ismassan dynamisk så länge den var tillräckligt mäktig. Is strömmade från mäktigare och högre belägna partier mot ytterområdena i söder och öster. Det var dessa delar som först började känna av ett varmare klimat och smälta av fortare än tillskottet av framtransporterad is. Smältvattnet strömmade fram i mycket stora mängder. Brämen förflyttades mot norr och mot högre terräng på den Skandinaviska halvön. De sista resterna av levande is låg i högre delar av fjällen och på högplatåer. Isytterområdena i Siljansområdets dalbotten försvann ca 7 300 år f.Kr och i Lillhärjedals dalgångar omkring 6900 f.Kr. I området närmast Slyos låg en sista del av den levande isen uppe på den högre bergkullslätten i N och NV (Fig 3). Isen rörde sig därifrån söderut och ned i Härjeåns dal, som frilades först från is, som tunnats ut till dödispartier. Smältvattnet sökte sig lämpliga vägar längs iskanter, nedför sluttningar och genom dalgångar. I lägen där is tillfälligt dämde upp dalgångar, särskilt söder om Härjeån, uppstod isdämda sjöar. Den största av dem låg i Orrmosjöns sänka (Fig 4). Då ispropparna försvann tömdes dessa sjöar, men kvar låg deras bottensediment.

Från istäcket på höjderna i norr forslades sediment med smältvattnet ned i dalgången där det avsattes på och längs dalbotten och ständigt omlagrades och spreds ut med nätverk av strömmar med mycket skiftande vattenföring. En sandur bildades från Storhärjeåvallen ned till Rönnvasselvatet.

Figur 4. Lillhärdalsissjöarna. Ur Lundqvist, Jan, 1973. Isavsmältningens förlopp i Jämtlands län. SGU Ser C Nr 681.

Slyosfältet vid Lövnäsudden.

Dalbotten utgörs av ett flackt liggande, primärt bildat glaciofluvialt sandurfält med stenigt, grusigt material, ofta dåligt sorterat (Fig 13). Från Storhärjeåvallen till moränryggen vid Rönnvasselvadet är lutningen 6 m/1000 m. Det 600-700 m breda planet har även en markant lutning i sidled t ex från basen av sandåsen Karingeggen (Fig 14) till Härjeåns gamla fåra nedanför Lövnäsudden på 20 m/1000 m. Själva Lövnäsudden är belägen på en lateralterrass av grusigt och stenigt material som har samma nivå och sammansättning som motstående dalsida vid åsfoten (Fig 14) och är rester av den ursprungliga sandurytan. Redan under isavsmältningens slutfas och under postglacial tid var dräneringen i området främst lokaliserad till fältets norra sida. Efter hand grävde sig Härjeån ned i sandursedimenten och utbildade ett flodplan med meanderbågar (Fig 9). Den markanta 8 m höga erosionsslänt, som börjar långt ovanför Lillhärjeåvallen och fortsätter ända ned förbi Rönnvasselvadet och som man ser tydligt från landsvägen, är ett resultat av detta.

Både det primära grova sandurmaterialet och delar av flodplanet är i centrala områden täckt av decimetertjocka lager silt bl a omkring Snösudden, där denna lagerföljd är bäst synligt vid Härjeåns aktiva erosionsbrant (Fig 10).

Det har inte gått att beräkna dalbottenfyllnadens mäktighet, men av uppstickande moränpartier att döma torde det enbart röra sig om högst

10 meter. Den tunna kappan av finmaterial, som täcker grovmaterialet har varit en viktig förutsättning för uppkomsten av områdets rika vegetation av lövträd, gräs och örter..

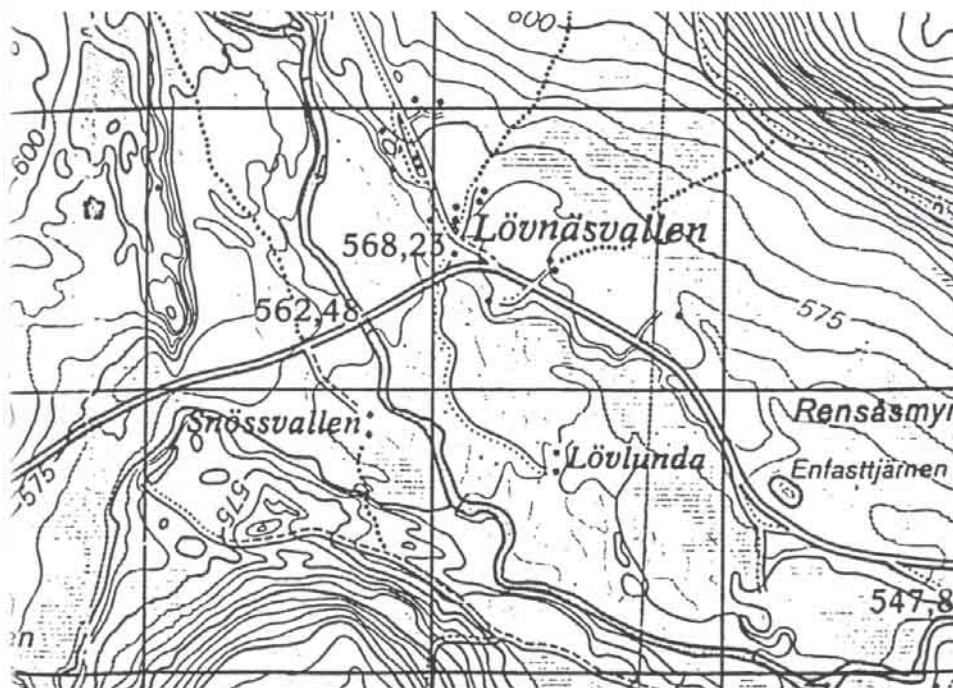
Avsättning av lager fint material direkt ovanpå grövre är en vanlig process på en sandur, där vattnets hastighet snabbt kan avta och sjunka ned i underliggande permeabla lager. Slysområdets finmaterial torde med all sannolikhet komma från siltområdet vid Lillhärjeåvallen (Fig 2).

Över fältet höjer sig några kullar av stenigt grus, bl a Kungshögen, vilket tyder på att den centrala delen av dalfyllnaden eroderats ned, en process som påbörjats i ett tidigt skede. Omformningen har sedan fortsatt periodvis och särskilt under klimatskeden med högre vattenföring.

Att Härjeån i vår tid har vattenföringsvariationer är välkänt och att den ibland svämmar över och har skiftat lopp genom tiderna. Härjeån har i långa tider haft sitt huvudflöde längs den norra sidan av Slysfältet. Bångbäcken avvattnar i dag Storheden nedanför Fageråsen och utnyttjar en äldre dräneringsränna som går parallellt med Härjeåns. I början av 1800-talet rann Bångbäcken samman med Slyån i trakten SO om Snösvallen, och mynnade gemensamt längre ned i Härjeån vid Domkyrka (Fig 6). Som en följd av de stora skogsuppköpen och ökad avverkning under 1800-talet lät bolag efter hand rensa och förändra åtskilliga vattendrag för flottning – även så vid Lövnäsvallen. Tyvärr finns inga äldre kartor från trakten som visar hur dräneringen såg ut där dessförinnan. I samband med skogsköpen genomfördes ett laga skifte med bydelning i Lillhärdal 1876-1896.

Kartorna visar inte bara var dess gårdsbebyggelse i byar och fåbodar fanns. Den visar även att Härjeån var uppgrenad vid Slyos vid denna tid. Före 1870 hade en mindre förgrening uppstått strax nedanför oset vid Lillhärjeån och förenat sig med Bångbäcken uppströms Snösvallen (Fig 7) Flödet var dock inte större än att man kunde ha en mindre bro dit stigen från Lövnäsvallen ledde. Man fick dock vada över Härjeån vid Lövnäsvallen något nedströms där vägtrumman under särnavägen nu ligger (Fig 20).

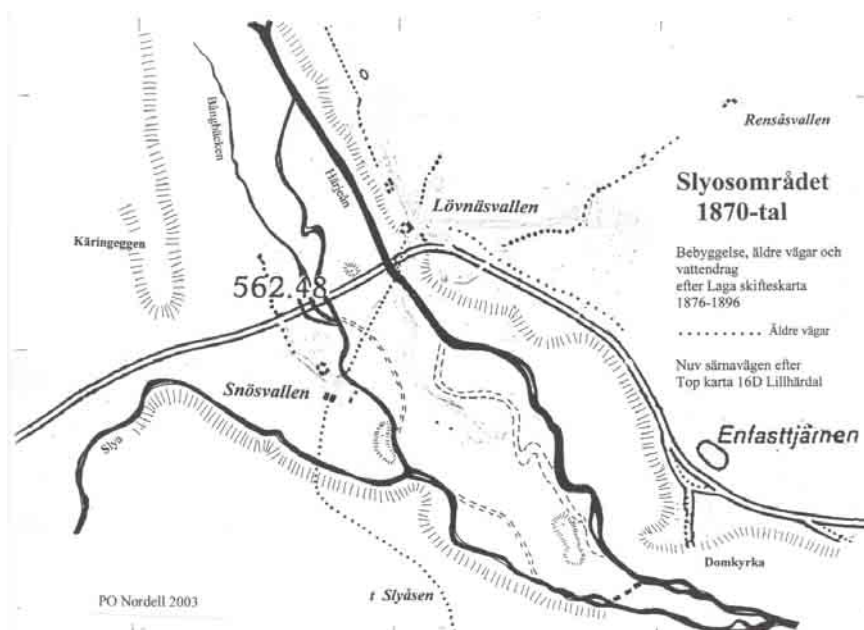
Härjeån stängdes definitivt av 1962 med en sten- och grusdamm strax nedströms sammanflödet mellan Stor- och Lillhärjeåarna och hela ån tvingades ta en ny väg över det plana fältet för att fortsätta och vidga den uppfångade Bångbäckens gamla fåra förbi Snösvallen, där allt vatten i Härjeån rinner i dag (Fig 8).

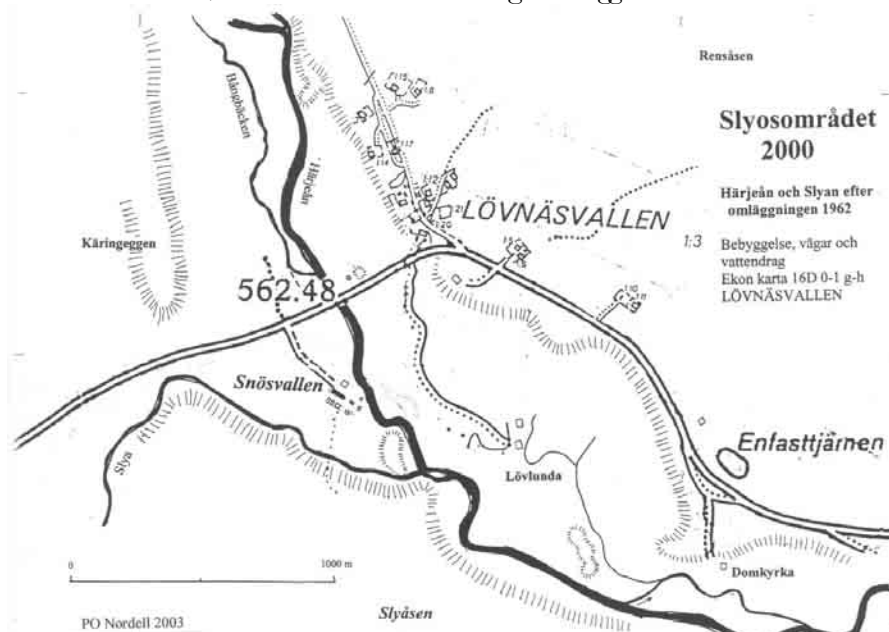
Figur 5. Topografisk karta. Höjdkurvorna avspeglar områdets landformer i viss detalj, bl a glacialfluviala dräneringsrännor och isgropar. Ur Topografisk karta nr 163 Lillhärdal 1:50 000.

Figur 6. Härljeån i början av 1800-talet. Ett flodplan med meandrar och en brant erosionsslänt vid och nedströms Lönäsudden har utbildats. Bångbäcken går i en parallell fåra och möter Slyån vid oset SÖ om Snössudden och förenar sig med Härljeån vid Domkyrka, S om Enfasttjärnen. Kurvan för 570 m har ritats in norr om Snössudden.

Figur 7. Omkring 1870 hade ett mindre vattenflöde från Härjeån avlänkats strax nedströms sammanflödet från Lillhärjeån och förenats med Bångbäcken vid ett älvöga strax norr om Snösvallen, där den nuvarande landsvägsbron ligger.

Figur 8. Den mindre vattenföringen i Härjeåns huvudfåra gjorde flottning besvärlig. Två fördämningar ovanför LövnäsvalLEN ändrade radikalt Härjeåns lopp 1962. Den gamla huvudfåran stängdes av och 1879 års avlänkning rätades ut. Erosion och sedimenttransport ökade märkbart i den nya huvudfåran. Flottningen underlättades men upphörde snart därefter. Vid anläggningen av vägen mot Särna krävdes endast ett brobygge vilket var viktigare. En märkbar förändring av bebyggelsen har skett.

Figur 9. En gammal meanderbåge nedströms Lövnäsullen. Bilden är tagen mot öster vid den plats på erosionsslänten varifrån stigen till Snösullen tidigare utgick.

Figur 10. Härjeån omlades helt efter 1962. Sidoerosionen ökade och pågår för fullt och äter sig in i Snösullens vallar.

Figur 11. Vid Rönnavasselvadet passerar Härjeån en moränrygg som övertvårar dalen. I förgrunden moränblock av lokal diabas.

Figur 12. Sandurområdet genomsätts proximalt av flera stora dräneringsrännor.

Figur 13. Sandurmaterialet är primärt mycket grovt och osorterat vilket visar på en snabb avsättning.

Figur 14. Lateral sandurränna längs foten av sandåsen Kärningeggen. Den ligger på samma nivå som lateralterrassen på vilken Lövnäsvallens bebyggelse är belägen.

Figur 15. Landsvägen söder om bron övertvåras flera rännor, som är riktade mot Snös-vallen och är parallella med Shyåns nedre del under Shyåsen. Distalt övergår de som ligger närmast ån i myrmark.

Figur 16. Vallarna vid Snösvalen gör skäl för namnet. De gamla slätterängarna och ristorna som till dels användes fram till slutet av 1970-talet består av långsträckta välvda lober av finmaterial i ytan med mellanliggande strömrännor. I botten av dessa sticker det grova sandurmaterialet fram.

Figur 17. En skärning genom en av vallarna vid Snösfall visar 3 dm finmaterial som ligger direkt ovanpå det grova sandurunderlaget där sorteringen och rundningen är dålig.

Bebyggelse, markanvändning och landformer

Huvuddelen av de vikinga- och tidigmedeltida fynd, som gjorts strax under markytan före och i samband med utgrävningar på två lokaler där man funnit spår av mänsklig verksamhet, återfinns i området mellan Härjeåns äldre och nuvarande lopp. Man har av olika skäl bl a frånvaro av grundstenar dragit den försiktiga slutsatsen att bebyggelsen inte har varit permanent där. Hur markanvändningen i övrigt sett ut har inte berörts.

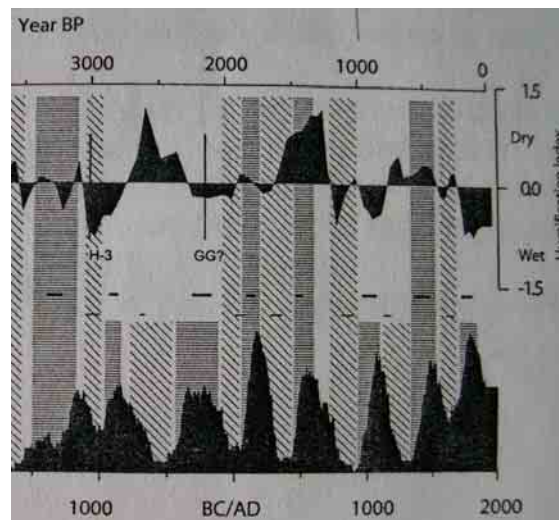
De områden som – troligen under mycket lång tid - har använts för slätter och odling ligger huvudsakligen i de lägre delarna vid Lövnäsvalen och Snösfallen. En del av dessa områden har veterligen utsatts för vissa översvämningar eller åtminstone översilningar, vilka från långt tillbaka torde ha betytt mycket för områdets artrika fuktängar av lövängskaraktär. Detta upptäcktes antagligen tidigt av bosättare i lillhärdalstrakten och kom att utnyttjas. Ängarna har då och då blivit naturligt bevattnade och fått ett tillskott av finmaterial om än i inte så stor mängd. Dessa processer är dock beroende av klimatväxlingar, framför allt tider med olika humiditet.

Alla marker som utnyttjats som äng i någon form är som nämnts uppbyggda av ett ytligt lager silt som vilar på grovt glaciofluvialt material av

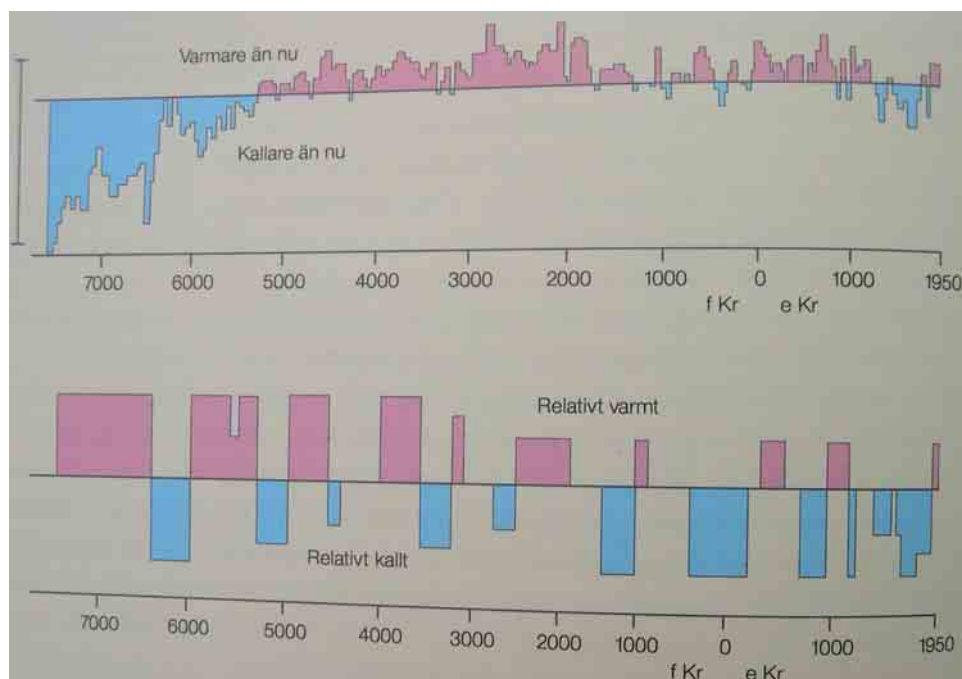
sandurkaraktär (Fig 16). Jämte de äldre delarna av Härjeåns lopp genomsätts området av ett flertal mindre och övergivna bäckfåror efter vattendrag, som främst är delar av Bångbäckens och Slyåns äldre lopp. Några av dessa har vatten längs bottnarna och står i kontakt med grundvattnet samt kännetecknas av en kraftig ört- och buskvegetation, som naturligtvis tilltagit och spridit sig i omgivningarna allteftersom slätterbruket upphört.

Mellan dessa bäckfåror finns flacka, låga, supraakvatiska deltabankar eller lobar, långsträckta svagt välvda ryggar av silt och orienterade i nedströmsriktningen. Mellan dessa ligger grunda, lika långsträckta sänkor. Höjdskillnaderna rör sig om någon dm upp till 1 m, såsom är fallet vid Snösvallen (Fig 14). Inte långt under bottnen av insänkningarna påträffas grovt sandurmateriel. På kartorna över en av utgrävningsplatserna i Slyos, RAÄ 220, t ex bilaga 6 finns denna morfologi beskriven i termerna "Förhöjning" och "Försänkning". Det är uppenbart att den där påträffade husgrunden ligger på en sådan bank. Att humus och kulturlager ligger kvar nära markytan, såsom är beskrivet i diagram, tyder på att den inte utsatts för erosion eller översiltning sedan 900-talet.

Att vissa förändringar skett av vattendragen även före fördämningstiden på 1800-talet är dock oomtvistligt. Hur dalbottnen såg ut och var dess vattendrag fanns på "Herjulf's tid" är naturligtvis ytterst svårt att säga. Det troliga är att förändringarna fram till 1800-talet varit måttliga. En viktig faktor i sammanhanget är klimatets förändringar. Herjulf kom till platsen i slutet av en torrare och kyligare period och han och hans närmaste ättlingar upplevde ett något fuktigare men varmare tid (Fig 18, 19).

Figur 18. Diagram över fuktigare och torrare perioder- Ur Gunnarsson-Borgmark.Westergård, 2003 *Holocene humidity fluctuations in Sweden inferred from dendrochronology and peat stratigraphy. Boreas Vol 32 pp 347360.*

Figur 19. Temperatur sedan istiden. Ur Alexandersson-Karlén, Nilsson. Från istid till nutid. I Sveriges Nationalatlas.

Slyosområdet har under lång tid och fram till våra dagar haft stor betydelse för slätter på äng och myr för endera människor i den centrala lillhärda-bygden eller de som från tid till annan varit bofasta på Snösvallen och Lövnäs-vallen - under senaste tidsålder från åtminstone 1870-tal fram till 1980-talet. Från gården Påls i Nordanhån flyttade man för gott till sin del av Snösvallen 1870. Detta hade dock andra orsaker. Markförhållandena i Slyos har varit mycket fördelaktiga och arealen avsevärt större än på någon av fäbodarna i Lillhärda. Djurhållning har varit den viktigaste delen av arbetet på gårdarna i socknen och antalet djur per hushåll stort. I Lillhärda har fäboddraft varit en oundgänglighet då arealen jordbruksmark i centralbygden varit alltför begränsad. Så exempelvis fick enligt avvitringshandlingarna från 1842 Griggas i Kyrkbyn 6/7 av sin höskörd för vinterbruk från sin fäbod Rönnvasslan (Härda's fäbodar, 2003, sid 155). Anders Svensson, Rensås-Anders, som 1915 sålde gårdshusen i Griggas till Jamtli, bodde på Rönnvasslan.

Frågan om man jämte slätter också har odlat något på Slyos vallar har ställts. Dalbottnen har under senare bosättningstid ansetts vara allt för frostlänt. Eftersom man var fast bosatt både på Lövnäs-vallen och Snösvallen och även hade en skola där, måste någon form av odling till. På Snösvallen och annorstädes i området finns ägor som hade benämningen ristor, som antyder att de varit bearbetade. Ristor finns medtagna

i Elof Herrdins karta. Vad man vet gjordes försök att odla potatis men misslyckades oftast. Rensåsens bodar, som låg i sydläge på 700 m öh, finns inte kvar. Den var vall under både Lövnäsullen och Svens i Kyrkbyn. Enligt Laga skifteshandlingarna hävdades några små markstycken vid den östra bebyggelsen som åker. Rensås-Anders har någon gång meddelat att man förutom potatis även odlade korn på de små inägorna, vilket inte var möjligt nere i dalbotten. Hur det var ställt med detta under vikingatid är inte möjligt att säga. Pollenanalys av torvprover från olika djup tagna vid borrning under sommaren 2003 på fyra lokaler i Slysområdet pågår och kanske kan spår av kulturväxter finnas bland provernas pollen.

Figur 20. Särnarvägen passerar här Härjeåns gamla fåra nedanför Lövnäsullen. Fåran stängdes av 1962 både för flottningen och för att undvika två brobyggen.

Skramle – om en undersökning av en medeltida ödegård i Värmlands skogsbygder

Eva Svensson, Lunds Universitet

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum

Tradition och arkeologi

I Gunnarskogs socken i Värmland fanns berättelser om en gård i byn Skramle som övergavs på 1350-talet. Platsen är markerad på en karta från 1641, på Lagaskifteskartan och även på den moderna ekonomiska kartan.

Mellan 1990 och 1998 har jag och Sofia Andersson, Värmlands länsmuseum, tillsammans med lokala krafter och studenter från högskolan i Karlstad arbetat i området. Vi började med att söka, inventera, efter lämningar av gården. Vi tog upp två provgrovar, och det visade sig att vi hade funnit rätt. Vi hade grävt i en härd från 1400-talet! Vi fann också en uthusgrund från 1400-talet och en bostad, en ladugård och ännu ett uthus.

50 m nordost härom fann vi fler gårdar. På en av grundstenarna till en ladugård fann en student en runinskrift. Den var skriven med det äldre runalfabetet som användes före 800-talet e.Kr.

Runstenen tas upp (ur Skramle—the true story s. 212. S. Andersson och E. Svensson).

Texten var: ”Edvin (*Othmain*) ristade – jag känner faran.” Vi tolkade den som en magisk runsten, som hade hamnat i ladugårdsgrunden på 1200-talet. Vi fann också flera bostadshus, åkrar och flera smedjor. Hela området fosfatkarterades, dvs. jordprover togs med jämna intervall, varur fosfathalten bestämdes. Höga fosfatvärden indikerar mänsklig verksamhet i gången tid. De högsta värdena kom i avfallssamlingarna/skärvtenshögarna. Ytpollen som insamlats visade att korn, havre och vete hade odlats på platsen.

Gårdarnas dateringar

Vi fann hus från 500- och 700-tal e.Kr. 500-talshuset bestod av en härd och två stolphål, medan 700-talshuset till största delen ligger dold av en enskild/privatägd väg, vars ägare inte tillät någon undersökning. På 1200-talet fanns det tre gårdar i byn och under 1300-talet två gårdar.

Vi tolkade husgrunderna som flera olika gårdar med gemensam ladugård och smedja för mässingsgjutning och smide. Möjligen har boskapen ägts och skötts gemensamt. I varje bostadshus fanns fynd av textilarbete och matlagning, dvs. kvinnligt arbete, ett tecken på att det har varit skilda gårdar/hushåll. Det har inte gjorts några fynd av flerhushåll i Värmland.

På 1350-talet övergavs byn hastigt. Var det digerdöden eller hade förutsättningarna för överlevnaden förändrats av en vikande marknad för utmarksnäringarna?

Mellan 1450 och 1500 nyttjades byn igen, nu låg gården 50 m mot sydväst, alltså den plats där de första provgroparna togs upp.

Sedan försvann byn åter, och 1503 och 1540 finns den ej med i jordböckerna. Det kan möjligen förklaras med att kyrkan står som ägare av marken då?

I socknen Gunnarskog finns fångstgropsystem, en järnframställningsplats (1300-1400-tal) och åtta täljstensbrott. Järnframställningsplatsen är en trolig hammarplats, som dock inte är nämnd i det medeltida arkivmaterialet. Täljstensbrotten i Gunnarskogs socken är idag helt tomma på täljsten. Jag tolkar det som att socknen har haft en arbetsfördelning mellan byarna/gårdarna för produktion mot en lokal marknad. För en geografiskt större marknad har pälshantverk producerats av hela socknen.

Fynd

Flertalet fynd är från 1200-talets andra hälft och 1300-talets första hälft. Här nedan följer exempel på fynd från Skramle:

Gångjärn	Brodd
Mässingssölja	Hästskor
Slagg från mässingsgjutning	Pilspetsar
Dryckeskärl av brons	Skäror
Ringspänne, gjort på plats?	Brynen
Ströning	Knivar
Täljstensskrot	Sax
Sländtrissa, täljsten	Syl
Glättsten för tyg/skinn	Bergkristall
Flintor, eldslagning	Mejsel

Fyndmaterialet påvisar att det har varit ”välmående” gårdar, som till del motsäger en av tolkningarna av namnet Skramle; ”stenig, ogästvänlig plats”.

Projektet Skramle

Skramle var ett ”frivilligprojekt” med lokala entusiaster som viktiga deltagare. Det inleddes med studiecirklar, varur en tredjedel kom att utgöra kärntruppen, som deltog under hela projektiden, 1990 till 1998, i det praktiska arbetet som inventering och utgrävning. Projektet blev i praktiken även ett socialt projekt, som lockade till sig oväntade deltagare, som t.ex. en professor i engelska.

Nyligen publicerades en tryckt rapport, och en mer populärvetenskaplig trycksak är under arbete.

Ödesbölen och utmarker i Jämtland

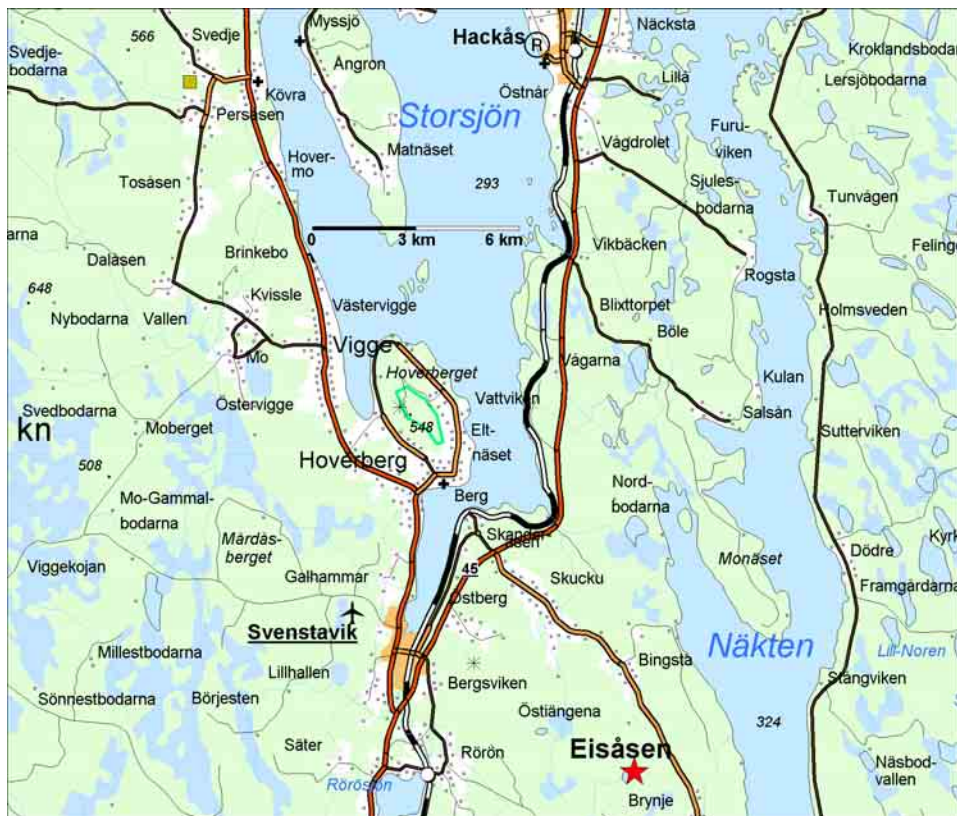
Stig Welinder, Mitthögskolan, Härnösand

Referat, PG Bengtsson, Jämtlands läns museum

Ödesbölet Eisåsen

Ödesbölet Eisåsen ligger i Bergs socken och Bergs kommun, ungefär 8 km fågelvägen öster om Svenstavik, vid Storsjöns sydände. Närmsta by är Bingsta, ungefär 4 km bort.

Utdrag ur Röda kartan, © Lantmäteriet Dnr L 1999/387.

Under 5 år, med start 1997, har Jämtlands läns museum och Mitthögskolans arkeologiutbildning haft Eisåsen som forskningsobjekt. Under cirka 4 veckor har varje år arkeologins C-D-studenter arbetat här. Enligt planeringen skall resultatet presenteras i bokform 2005.

Begreppet ödesböle

Under slutet av 1800-talet skapades begreppet ödesböle av den nybildade fornminnesföreningen, som en del att i nationalromantisk anda ge Jämtland en identitet.

Ödesbölen kan beskrivas som övergivna gårdar där det kan finnas fossila åkerspår som terrasser och odlingsrösen, eller spår av bebyggelsen såsom husgrunder, källargropar m.m. Platserna finns ofta angivna i jordeböckerna från 1560-talet som "ödisgotz".

Uppskattningsvis finns det 600 till 700 platser i länet som kan betecknas som ödesbölen. 400 av dem är registrerade i fornlämningsregistret.

Många av de Jämtlandska ödesbölena verkar ha övergivits under början av 1400-talet. Digerdöden startade troligen en allmän nedgångsprocess och det medeltida samhällets kris avtecknade sig 50 till 100 år senare i övergivna gårdar.

Flertalet av ödesbölena ligger mellan 0 till 500 m från den gårdsbebyggelse som överlevde krisen.

Exempel södra Storsjöbygden

Under slutet av järnåldern till tidig medeltid genomgick Jämtland en befolkningsökning, som är synlig i att nya gårdar togs upp. Från 14 ödesbölen har vi spår efter röjning som har daterats till 1000-1200 e.Kr.

Byarna Skanderåsen och Skucku anlades under järnåldern. Under tidig medeltid växte bygden och byarna Bingsta och Brynje uppstod. Dessa byar finns kvar idag, men runt omkring finns flera ödesbölen. Bygden har varit större, men några gårdar har övergivits och blivit ödesbölen.

Vi kan lägga märke till att de byar som överlevde - Skanderåsen, Skucku, Bingsta och Brynje - alla har järnframställningsplatser som byggdes på 1300-talet, alltså samtidigt med den medeltida nedgången. Är det orsaken till att dessa byar överlevde?

Södra Storsjöbygden. Utdrag ur Röda kartan, © Lantmäteriet Dnr L 1999/387.

Motsatser i det medeltida samhället

Utifrån följande begrepp kan vi ana hur det medeltida samhället förändrades:

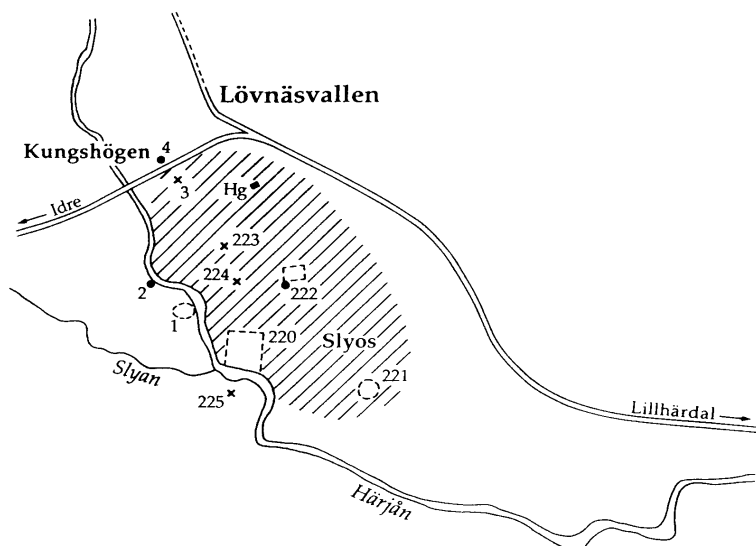
Folkökning	pest, krig, kris
Expansion	stagnation
Nyorganisation	kyrka, adel, kungamakt, skatteläggning – företeelser som pressar samhället mot en stagnation.

Den medeltida stagnationen, krisen, ledde till en omstrukturering av byarna, och till att marginellt belägna gårdar ödelades.

Andra begrepp att beakta är:

Gård	bodland (fäbod)
Intensiv	extensiv
Kornodling	betesdrift
Inmark	utmark

Kan Slyos bli ett ödesböleprojekt?

Området Slyos, Lillhärdals socken. Nummerna anger fornlämningar.

Det finns ungefär ett 100-tal ödesbölen i Jämtlands län som är intressantare än Slyos av olika anledningar. Ett projekt kring Slyos kommer att kräva både engagemang och ekonomiska medel. Kostnaden för Eisåsenprojektet har varit cirka 2 miljoner kr. Men med lokalt engagemang kan ett projekt klara sig med betydligt mindre medel.

Styrkan med Slyos är att här finns en engagerad lokalbefolkning som kan ta ansvar och vara aktiva i projektet, såsom i undersökningarna på Sollerön och i Skramle.

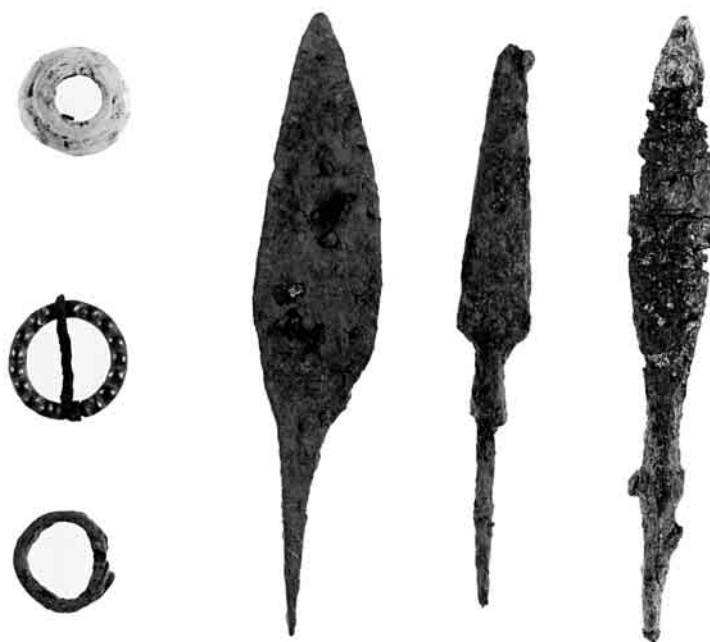
Och så finns traditionen om Härjulf. Inget annat ödesböle har en liknande tradition av myter och källor som går tillbaka till medeltiden.

Var låg gårdstunet?

Vad är fornlämning 220 och 222 spår efter? Fäbod, gård eller vad? Fynden pekar mot en gårdsbebyggelse, men fynden från 1976 är dock tagna ur sin kontext och utan exakta angivelser varifrån de kommer.

*Pärå från busgrund, fornlämning 220,
Lillhärdals socken, 1999, Jlm 03D44.*

Fynd från fornlämning 220, Slyos, Lillhärnäs socken. 1976. Jlm 78S12/24.

Vad odlades var?

På Eisåsen togs pollenprover från bottensedimenten i den närbelägna tjärnen. Pollendiagrammet ger en början och ett slut på kornodlingen. Slyos har tyvärr ingen tjärn att ta pollenprover i, då Enfasttjärnen ligger långt bort.

Inom Eisåsenområdet finns en stor mängd odlingsrösen och åkerterrasser, som ger en bild av det fossila åkerlandskapet. Detta finns inte på Slyos.

Har boskapsskötseln dominerat, eller finns de fossila åkrarna och väntar på att upptäckas. En förklaring kan vara att Slyosområdet har översvämmats vid flera tillfällen och de agrara spåren därför inte syns. Detta faktum påverkar även fosfatkarteringar.

Kommande forskning

En uppgift är att arbeta mer med traditionen om Härjulf. Vad kommer från folklig tradition och vad kommer från 1600-talets lärda funderingar?

En kartering kan genomföras med ett stort antal deltagare som med jordsonder täcker av hela området och synligt markerar alla spår som framkommer. Både markering med röda pinnar och GPS kan användas. I det följande arbetet kan georadar användas.

Ett första mål för fortsatt arkeologisk utgrävning i området kan vara att totalundersöka skärvestenshögen, fornlämning 222. Är det en gård eller en fåbod?

Undersökningen av Eisåsen

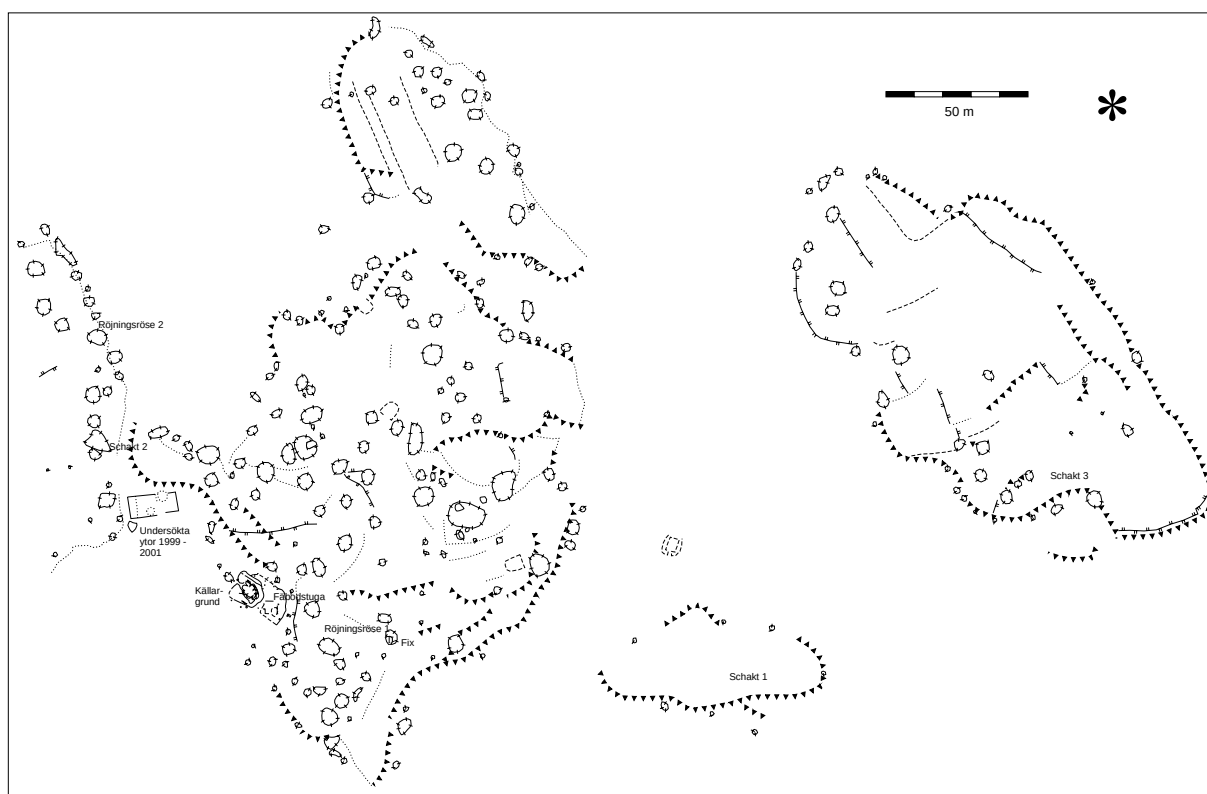
Husgrunderna, från väster, efter återställning 2001.

Undersökningarna på Eisåsen hade som fråga: hur har den lilla grupp människor som levde på platsen organiserat livet och verksamheten? Husgrunden på Eisåsen har likhet med senare tiders parstuga. Platsen nämns på en rad i jordeboken från 1568 som ett ödisgotz.

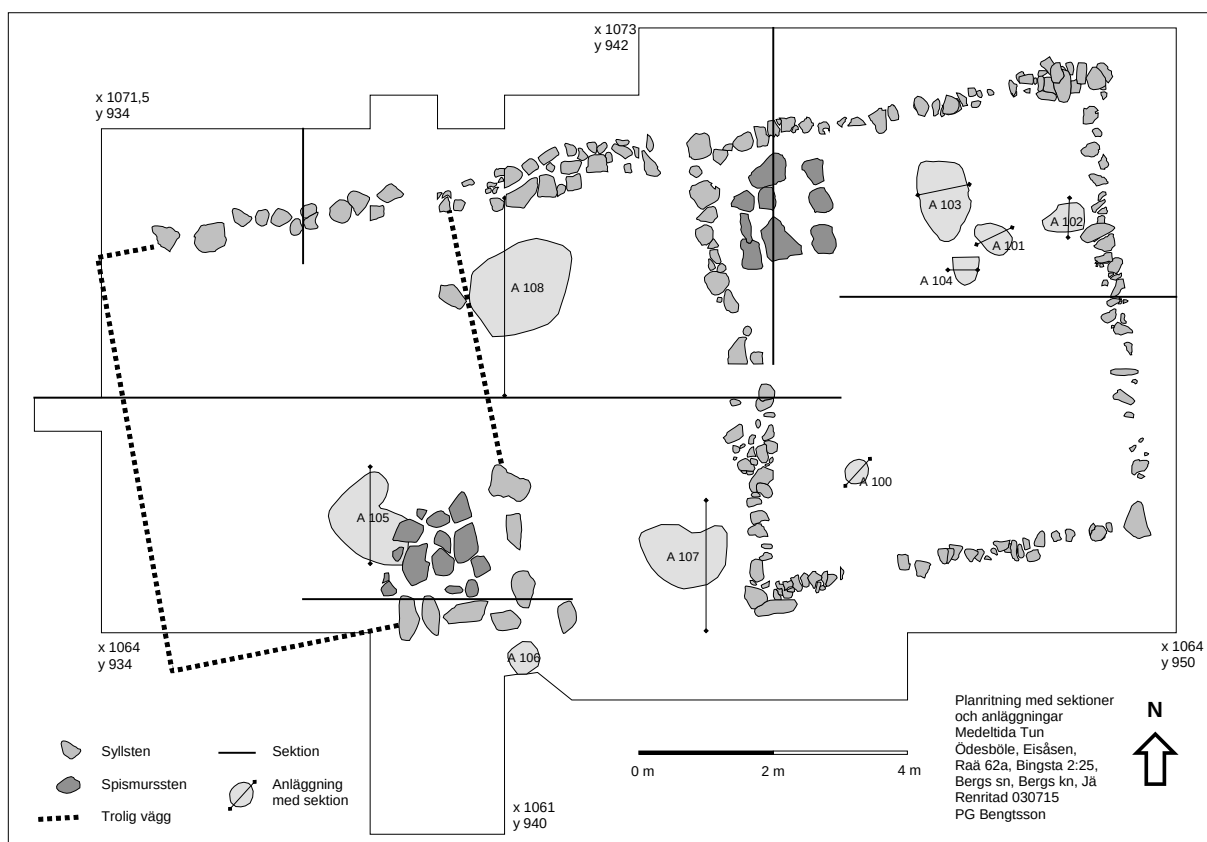
Levde det ett eller två hushåll på Eisåsen? Eller var det ett storhushåll med en familj i varje del? Det troligaste är att ett hushåll använde huset. Kanske som sommar- och vinterhus eller som undantagsstuga för den äldre generationen.

Spår efter ett uthus finns strax sydväst om husgrunden, men inga spår efter någon ladugård har framkommit. Fynden av ben vid utgrävningar ger möjligheter att få fram information om platsens användning. Både brända och obrända ben analyseras av osteologer. På Eisåsen fanns ben efter boskap och jaktbyten som älg, fågel och fisk. Många av den slaktade boskapen var unga djur, vilket kan betyda att boskapsstocken var liten så att unga djur slaktades före vintern.

De brända benen är mindre och de fanns spridda över hela huset. De obrända benen låg runt spisarna och utmed väggarna. Av detta förstår vi att huset städades.

Ödesbölet Eisåsen, Fornlämning 62, Bingsta 2:25, Bergs sn, Bergs kn, Jämtlands län.

Eisåsens historia

Cirka 200 e.Kr.	Början av skogsbete och skogsröjning (?).
Cirka 800 e.Kr.	Första åkern röjdes. Utmarksodling.
Cirka 1000 – 1100	Intensifierad verksamhet. Åkrarna stenröjdes och gödslades.
Cirka 1150 – 1250	Ett hus med två rum byggdes. En skattlagd och helårsbebodd gård.
Cirka 1400 – 1450	Gården ödelades.
Cirka 1450 – 1850	Slättermarker, åker (?), och fäbodrar.
Mellan 1824 och 1874	Fäbodarna flyttades till Nybodarna.
1870 – 1992	Skog, midsommarfirande och barndop.
1992	Skogen avverkades.
1997 – 2001	Mitthögskolans arkeologiska fältarbeten.

Diskussion om förutsättningarna för ett forskningsprojekt kring Slyos

Sammanfattning av diskussion

Frågeställningar

I diskussionen framkom förslag på tre övergripande frågeställningar för ett Slyos-projekt:

- Hur tecknar sig den agrara historien i södra Härjedalen. Varifrån? Vilka? När?
- Hur har människans utnyttjande av Slyos utvecklats? När började området nyttjas och hur ser dess förändringsprocess ut? Finns det någon gård i närheten? Är det fåbodar eller en gård som vi har spåren av på Slyos?
- Hur avspeglar sig mötet mellan samer och germaner på Slyos?

Den lokala förankringen är viktig. Lillhärdals Hembygdsförening måste ha en aktiv del i forskningsarbetet. En annan viktig roll kommer Jämtlands läns museum att behöva ta.

Arbetsuppgifter

Exempel på arbetsuppgifter som föreslogs i diskussionen:

- Utbildningar på Bäckedals Folkhögskola.
- Ortnamns och smånamnsforskning i Lillhärdalsområdet och på Slyos.
- Dialektforskning.
- Utred Härjulfstraditionen. Varför är platsen utpekad till Slyos? Kan andra platser vara tänkbara? Vilken betydelse har Kungshögen haft för valet av plats för Härjulf?
- Söka den agrara utvecklingen. Dateringar av terrasser och odlingsrösen på gårdar och fåbodar i Lillhärdalstrakten/södra Härjedalen.
- Ta pollenprover på Slyos.
- Detaljkartera Slyos-området, 1 dm ekvidistans.
- Analysera jordmånen i området.

- Ta C14-prover i Härjeåns bottensediment för att få åns meanderhistoria.
- Genom dendrokronologiska analyser ta fram klimat- och humiditets-historien för Slyos-området.
- Nyinventera Slyos närområde. Dels utifrån äldre kartmaterial med små-namn och med probleminriktning mot boskapsskötsel. Använda personer med lokalkännedom.
- Fäbodinventering.
- Arkeologisk undersökning. Utgrävning av fornlämning 222, skärvstens-hög, för att avgöra vilken användning platsen har haft.

Diskussion

Stig Welinder

Detta var mitt första besök i Lillhärdal och Slyos, jag är alltså inte känslomässigt engagerad i området.

Varför är Härjulfstraditionen knuten till platsen Slyos? Vad finns det för språkvetenskaplig säkerhet att Sliarosvellir är just Slyos?

Har Kungshögen påverkat valet av plats för traditionen?

Slyos som område för slätter och betesområde. Finns det exempel på andra områden som enbart har nyttjats för slätter med gårdarna långt bort? Vilka är de närmast belägna gårdarna till Slyos?

Eva Svensson

Skärvsten + fynd och dessutom Härjulfstraditionen talar för att det finns en gård i området.

Stig Welinder

Gärna en permanent gård, men inte där nere, hellre högre upp, ovanför brinken.

Eva Svensson

Vi behöver också använda ett större perspektiv, det som Anders Hansson lyfte fram, att betrakta olika kulturer och deras möte.

Ove Hemmendorff

Vi kan se två perspektiv: Lillhärdalsperspektivet och ett större mer övergripande perspektiv.

Eva Svensson

Ja, kulturmötet mellan samer och germaner. På universitet i Trondheim finns en forskare, Josten, som arbetar med detta perspektiv.

Kjell Sletten

Vilka har använt lösfynden? Är det bönder eller fångstkulturer?
Ortnamnsforskning kan ge information. Enfasttjärnen t.ex.

Sune Jörnlinde

Härjulfstraditionen är intressant, visst. Vad har gjorts arkeologiskt i Härjedalen? Jo, det är Vivallen, västra Härjedalen och Ångersjö som det har forskats kring. Vad vet vi om södra Härjedalen? Det finns ett antal frågor att utreda för södra Härjedalen.

Ove Hemmendorff

Vi kan söka den agrara utvecklingen i södra Härjedalen och inte stanna vid Slyos.

Olof Holm

Börja med Lillhärdastrakten och datera terrasser och odlingsrösen.

Nils-Erik Eriksson

Alltså ett större Härdalsprojekt som inkluderar flera byar och fäbodlar att undersöka och tidsbestämma. Orrmosjön har t.ex. stora ängen.

Stig Welinder

Vem? Varifrån? Vem var först? Detta är fel frågor! De har stor likhet med Härjulfstraditionen som fråga.

Sök processen! Hur utvecklades Slyos? Skogsbete 500-700 e.Kr.? 1000-talet röjdes åkrar?

Germaner och fångstkulturen. Huvuddelen är i stort känd.

Ove Hemmendorff

Skulle ett pollendiagram från Slyos ge samma agrara utveckling som vid Torvaldshögen i Herrö, anläggning av åker 900-1200 e.Kr.?

Fredrik Sandberg

Trots allt bör det göras försök att ta pollenprover. Därifrån kan man gå vidare. Om tex. odling indikeras bör en gård eftersökas. Man bör också undersöka Härjeåns "meander-historia".

Ove Hemmendorff

Med en pollenanalys kan vi få svar på om Olof Holms tolkning om stora boskapshjordar stämmer överens i Slyos.

Gert Magnusson

Om gårdsläget på Slyos. I Västerbotten finns fornlämningen ”gamhemman”. Det var den första gården som togs upp i ett nytt område. Ofta flyttades gården efter en tid, när man bättre kände området, till ett nytt och bättre läge. Kan Slyos vara ett sådant ”gamhemman”, som sedan flyttades?

En nyinventering av lokalområdet skulle kunna ge nu information. Den senaste inventeringen gjordes för 27 år sedan. Vid en sådan kan ”nya” typer av lämningar tas med som kvarnar, stenbrott, kolmilor m.m.

Stig Welinder

Att nyinventera är en bra ide. Allt fler fornlämningar har kommit fram och kunskaper om dem, så vissa fornlämningar som inte registrerades på 1970-talet ”kan” vi nu. Det går dock inte att stanna vid en inventering eftersom fornlämningarna i sig inte innehåller någon tidsaspekt, vi vet inte deras ålder. En datering får vi däremot med en pollenanalys.

Förutsättningarna för en tillförlitlig pollenanalys är väldigt osäkra i Slyosområdet. Det finns dock en aspekt att väga in om det satsas allt för mycket på denna typ av expertmedverkan; ekonomin. En pollenanalys kostar ungefär 150 000 kr.

Vi måste finna former och uppgifter för lillhärdalsbornas engagemang också.

Eva Svensson

En fördjupad inventering är bra. Man kan t.ex. probleminrikta den mot boskapsskötsel.

Nils-Erik Eriksson

Det finns personer lokalt som kan området väldigt väl, t.ex. Jan Jönsson, så att en inventering till stor del kan skötas av lokala krafter. En fördjupad inventering bör göras utifrån och jämföras mot informationen som finns i det äldre kartmaterialet.

Eva Svensson

Vad har Hembygdsföreningen för ambition och mål med ett Slyos-projekt?

Sune Jörlind

Det finns ingen planering antagen från Hembygdsföreningens sida.

Gert Magnusson

Mötet med lokalbefolkningen är en viktig del i ett forskningsprojekt av den här typen. Jag vill jämföra byalaget i Ängersjö med en ”akademi”. Vardagen finns, men avbryts av seminarier, ”fyrverkerier”.

Ängersjö har haft olika delmål, projektet har utvecklats och till del ändrat karaktär under tidens gång. Idag är Ängersjöprojektet på väg att avslutas.

En annan instans att tänka på är Skogsvårdsstyrelsen och AMS. De borde ha varit med på det här seminariet. Skog & Historia-projektet kan bli delaktör i ett kommande Slyos-projekt.

Från Riksantikvarieämbetet kan vi inte förvänta oss någon uppbackning, då verket idag är nedbantat.

Forskningsuppgifter som jag kan tänka mig är:
Forskning på ortnamn/smånamn.
Utgrävningar

För att få in Hembygdsföreningen i forskningsarbetet kan utbildningar anordnas.

Nils-Erik Eriksson

Bäckedals Folkhögskola kan vara arrangör av utbildningar. Exv. gräv- och inventeringsutbildningar.

Ove Hemmendorff

Kan Stig och Eva delta i projektet utifrån sina roller på Mitthögskolan och Lunds Universitet?

Stig Welinder

Jag tänker på att Eva Nyman, lektor på Mitthögskolan, ortnamnsforskare, skulle kunna vara delaktig.

Någon historisk utredning kan inte Mitthögskolan utföra, men Olof Holm och Nils-Erik Eriksson bör kunna delta.

Mitthögskolans seminarieutgrävningar är bokade för åren 2004 och 2005.

Eva Svensson

Jag har svårt att få lundastudenterna intresserade för ett projekt i Härjedalen.

Gunilla Feldt

Härjedalens kommun är positivt inställd till ett forskningsprojekt kring Slyos och är beredda att stödja ett sådant projekt. Lillhärdals Hembygdsförening måste dock vara delaktiga.

Olof Holm

En nyinventering är bra. Det är även relativt lättarbetat för Hembygdsföreningen. I det bör dialektforskning ingå. Även en fåbodinventering kan jag tänka mig som ett moment.

PO Nordell

Jag har pollenprover i frysen som är tagna i Slyosområdet. Jag håller även på med en flygbildsinventering för att ta fram vattenvägarna vid Slyos. Jag kontrollerar också vattendomarna.

Jag har intentionen att detaljkartera Slyosområdet med 1 dm ekvidistans. Under kommande arkeologiska undersökningar vill jag ta prover för att analysera jordmånen.

Det finns ingen tillräckligt närbelägen tjärn för en pollenanalys, men eventuellt kan det finnas ej omrörda sediment nedströms, som ligger tillräckligt nära för en pollenanalys.

Jag vill också ta prover för C14-datering av bottensediment, för att förstå hur älven har meandrat och ändrat lopp.

Man bör ha med klimatet och humiditeten som en faktor att analysera, genom dendrokronologi, för att förstå områdets historia.

Stig Welinder

I Rörosområdet finns ett naturreservat, som har varit ett kollektivt betes- och slåtterområde, beläget långt från den brukande byn, Söländet?. Ett besök rekommenderas.

Anders Hansson

Låt ett forskningsprojekt ha sin utgång från Slyos. Vi kan börja med att undersöka skärvstenshögen på fornlämning 222. Även om den till del ligger under ett 2-3 dm tjockt sedimentlager kan vi få fram information, som kan jämföras med skärvstenshögarna på Hedningsgärdet i västra Härjedalen.

Utred Härjulfstraditionen. Inventera och markkartera Slyosområdet. Med detta arbete kan vi vara Lillhärdalsområdets tidiga agrara utveckling på spåren.

Ove Hemmendorff

Jämtlands läns museum kommer att sammanställa och publicera det här seminariet. Vi kommer att göra ett förslag till ett forskningsprojekt och nästa sommar skall vi förhoppningsvis kunna börja det praktiska arbetet.

Stig Welinder

Jag vill gärna delta i kommande seminarier. Tack.

Sune Jörnlin

I Lillhärals Hembygdsförening finns det både intresse och krafter för att delta i ett kommande forskningsprojekt. Tack.